

OD TRAUME DO SVEDOČENJA: SMERNICE ZA PSIHOLOŠKU PODRŠKU ŽRTVAMA TRGOVINE LJUDIMA U ISTRAŽNIM I SUDSKIM PROCESIMA

Sufinansira
Evropska unija

EVROPSKA UNIJA

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Sufinansira i sprovodi
Savet Evrope

OD TRAUME DO SVEDOČENJA: SMERNICE ZA PSIHOLOŠKU PODRŠKU ŽRTVAMA TRGOVINE LJUDIMA U ISTRAŽNIM I SUDSKIM PROCESIMA

Izdavač:
**Udruženje građana za borbu protiv
trgovine ljudima i svih oblika nasilja
nad ženama – ATINA**

Beograd, Šajkaška 27
www.atina.org.rs
office@atina.org.rs
+381 61 63 84 071

Urednica
Jelena Hrnjak

Autorke
Dragana Ćuk Milankov
Jelena Radosavljev Kirćanski
Marijana Savić
Lidija Đorđević

Lektura i korektura
Ivana Ilić Šunderić

Prelom, grafički dizajn i korica
Kaligram

Tiraž: 300

Štampa
SKRIPTA International
Mike Alasa 54, Beograd

ISBN-978-86-82960-04-1

Ova publikacija nastala je u okviru zajedničkog programa Evropske unije i Saveta Evrope "Horizontal Facility za Zapadni Balkan i Tursku". Sadržaj ove publikacije je isključiva odgovornost Udruženja Atina i ne odražava nužno stavove i mišljenja Evropske unije i Saveta Evrope.

Sadržaj

Uvodnik	5
1. Podrška žrtvama trgovine ljudima u kontekstu istražnog i sudskog postupka	7
Principi na kojima se zasniva priprema žrtava za učestvovanje u istražnom i sudskom postupku u okviru organizacije Atina	8
Individualnost podrške	8
Obuhvatnost podrške	9
Dugoročnost podrške	9
Ujednačena distribucija moći	10
Dobrovoljnost	10
Priprema za svedočenje	10
2. Psihološke osnove traume trgovine ljudima	11
2.1. Neurobiološka osnova stresa i traume	14
3. Specifičnosti psihološke pripreme za svedočenje u okviru programa dugoročne podrške	16
3.1. Priprema od strane psihološkinje	17
Prvi deo prepremnog procesa	18
Drugi deo pripremnog procesa	19
3.2. Priprema od strane socijalne radnice	23

Struktura uzorka ispitanika i kontekst	26
Tipovi i trajanje eksploatacije i obrazaca prisile	28
Sudski postupci: koliko traju i šta donose	28
Šta smo naučili	29
Izveštaj o iskustvima žrtava trgovine ljudima u istražnim i sudskim postupcima	30
Prvi kontakt sa institucijama	31
Iskustvo tokom istražnog postupka	32
Emocionalni aspekti	33
Informisanost o procedurama	33
Iskustva tokom sudskog procesa	34
Emocionalni i psihološki aspekti	35
Ishodi sudskih procesa	36
Kontakti sa organizacijom Atina	36
Povratne informacije i sugestije žrtava u vezi sa radom institucija	39
Povratne informacije i preporuke žrtava vezano za Atinu	40
Sažetak	41
Ključni nalazi	42
Preporuke	43

Učešće žrtava trgovine ljudima u istražnim i sudskim postupcima jedno je od najzahtevnijih i najosetljivijih iskustava u procesu oporavka. Iako je svedočenje ključno za ostvarivanje pravde i odgovornosti počilaca, ono istovremeno podrazumeva ponovno suočavanje sa traumom, gubitkom kontrole i strahom, koji su često duboko utkani u iskustvo eksploatacije.

Dvodecenijsko iskustvo organizacije Atina u radu sa žrtvama trgovine ljudima pokazuje da kvalitet pravosudnog postupka i psihološka dobrobit žrtava nisu suprotstavljeni ciljevi. Naprotiv, oni su neraskidivo povezani. Žrtva koja se oseća bezbedno, uvaženo i pripremljeno ima više prostora da iznese svoj iskaz, dok sistem koji prepoznaje i uvažava psihološke posledice traume ima veće šanse da dođe do potpunije i pouzdanije istine.

„Od traume do svedočenja: smernice za psihološku podršku žrtvama trgovine ljudima u istražnim i sudskim procesima“ nastale su iz svakodnevne prakse organizacije Atina u radu sa žrtvama trgovine ljudima i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja. On nije samo rezultat direktnog rada sa žrtvama, već i kontinuirane saradnje sa institucijama, kao i interdisciplinarnog pristupa koji objedinjuje psihološku podršku, pravnu zaštitu i dugoročno praćenje procesa oporavka i reintegracije.

Posebna vrednost priručnika leži u tome što polazi od realnih iskustava žrtava i profesionalaca koji ih prate kroz istražne i sudske postupke. Fokus nije samo na procedurama, već na ljudima, njihovim strahovima, dilemama, snagama i potrebama. Priručnik se zasniva na trauma-osetljivom, ka ženama orijentisanom i osnažujućem pristupu, koji odbacuje predstavu žrtve kao pasivnog svedoka i insistira na njenom pravu na glas, izbor i dostojanstvo u svakom koraku postupka.

U sistemu postoje mehanizmi podrške, poput službi za pomoć i podršku svedocima i oštećenima pri tužilaštvima i sudovima, koji predstavljaju iskorak u pravcu humanizacije postupka. Međutim, njihova uloga je po prirodi ograničena i najčešće se svodi na pojedinačne, vremenski ograničene intervencije vezane za konkretne procesne trenutke. Iskustvo organizacije Atina pokazuje da takva podrška, iako neophodna, nije dovoljna sama po sebi i ne odgovara na složene i dugotrajne potrebe žrtava trgovine ljudima.

Praksa jasno pokazuje da formalno postojanje pravnih mehanizama nije dovoljno. Žrtvama trgovine ljudima potrebna je kontinuirana, sveobuhvatna i dugoročna podrška koja ne prestaje ulaskom u sudnicu, niti se završava davanjem iskaza. Upravo tu leži posebna uloga organizacija civilnog društva i Atinina polazna tačka, koja je nedvosmislena: nema istinskog oporav-

ka bez postizanja pravde. Pravda nije apstraktan pojam, već proces u kojem žrtva dobija priliku da povrati osećaj kontrole, dostojanstva i društvenog priznanja preživljenog nasilja.

Psihološko savetovalište u okviru organizacije Atina aktivno je od 2003. godine i predstavlja temeljnu, integralnu komponentu svih naših programa. Ipak, psihološka podrška ne postoji izolovano – ona je jedna od grana u krošnji niza usluga koje zajedno čine okvir oporavka. Iskustvo nas uči da osoba koja je gladna, bez bezbednog smeštaja ili izvora prihoda, ne može istovremeno da se nosi sa dubokim psihološkim procesima koje oporavak neminovno otvara. Ovakav pristup omogućava da se potrebe žrtava sagledaju celovito, a intervencije prilagode njihovom ritmu, kapacitetima i izborima. Zato se psihološko savetovalište u organizaciji Atina uvek razvija u sprezi sa drugim oblicima podrške i radom tima stručnjaka koji su svakodnevno uključeni u proces. Njihove uloge su jasno razgraničene, ali međusobno povezane i komplementarne – svaka nosi posebnu odgovornost, a zajedno omogućavaju kontinuitet, stabilnost i sigurnost za žene koje prolaze kroz istražne i sudske postupke. Psihološka podrška je utkana u svaku fazu rada sa korisnicama: kroz individualne planove podrške, pripremu za svedočenje, praćenje tokom postupaka i dugoročni proces oporavka i reintegracije do postizanja punog socijalnog uključivanja. Time se omogućava da se podrška prilagođava žrtvama, a ne obrnuto.

Namera ovog priručnika nije da ponudi univerzalna ili rigidna rešenja. Naprotiv, on poziva na promišljanje, prilagođavanje i odgovorno postupanje u svakom pojedinačnom slučaju. Namenjen je profesionalcima iz sistema pravosuđa, policije, socijalne i zdravstvene zaštite, kao i svima koji u svom radu dolaze u kontakt sa žrtvama trgovine ljudima, sa ciljem smanjenja sekundarne viktimizacije i jačanja poverenja u institucije. Istovremeno, on predstavlja i poziv na sistemsko ulaganje u trauma-osetljive, dugoročne modele podrške koje razvijaju organizacije civilnog društva, jer bez takvih ulaganja borba protiv trgovine ljudima ostaje deklarativna.

Verujemo da pravosudni postupak može imati i terapijski potencijal, ali samo ako je vođen sa razumevanjem, pažnjom i poštovanjem prema onima koji u njemu učestvuju. Ovaj priručnik je naš doprinos tom cilju.

Jelena Hrnjak,
menadžerka programa za zaštitu žrtava trgovine ljudima
u Udruženju Atina

U Beogradu, januara 2026. godine

1. Podrška žrtvama trgovine ljudima u kontekstu istražnog i sudskog postupka

Pristup koji organizacija Atina razvija u radu sa žrtvama trgovine ljudima zasniva se na kontinuiranoj, trauma-informisanoj i individualizovanoj podršci u okviru koje se učešće u istražnim i sudskim postupcima ne posmatra kao izdvojena intervencija, već kao deo šireg procesa oporavka, osnaživanja i povratka kontrole nad sopstvenim životom. Iskustvo organizacije Atina pokazuje da bezbedno i smisleno učešće žrtava u pomenutim postupcima ne može biti rezultat pojedinačne intervencije, već isključivo strukturisanog, dugoročnog i interdisciplinarnog modela podrške, zasnovanog na jasno definisanim organizacionim principima.

Žrtve trgovine ljudima i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja gotovo uvek učestvuju u istražnim i sudskim postupcima. Svedočenje ih stavlja u veoma ranjivu situaciju prisećanja traumatskog događaja i iznošenja emotivno opterećujućih sadržaja pred osobama koje ne poznaju (sudija), kao i pred poznatim, potencijalno ugrožavajućim akterima (nasilnik, branilac). Stoga je adekvatna priprema od ključnog značaja i omogućava razvijanje mehanizama suočavanja sa ovom stresnom situacijom kako bi ona u što manjoj meri ugrozila njihovu psihološku dobrobit. Unapređena emotivna stabilnost svedoka rezultira i kvalitetnijim, obuhvatnijim iskazom. U tom smislu dobrobit žrtve i dobrobit pravosudnog sistema su neodvojivo povezane.

Poslednjih decenija se u okviru pravne nauke razvija oblast koja dodatno osvetljava pomenutu povezanost, terapijsko pravo u smislu pravne nauke (*therapeutical jurisprudence*), koja prepoznaje psihološke efekte pravosudnog postupka na učesnike.

Terapijsko pravo usmereno je na sagledavanje pravosuđa ne samo kroz formalno-pravne ishode, već i kroz posledice koje postupak ima na psihološku dobrobit učesnika. Ovaj pristup podstiče razmišljanje o načinima prilagođavanja primene postojećih pravnih normi, bez ugrožavanja osnovnih principa pravosuđa, u cilju umanjavanja potencijalnih štetnih efekata postupka i jačanja njegovog pozitivnog, podržavajućeg dejstva.

Jedan od važnih doprinosa terapijskog prava jeste identifikovanje praksi koje, iako nisu vođene namerom da nanese štetu, mogu imati kontra-terapijski efekat. Višesatna svedočenja bez pauze, naročito kada pitanja provociraju ponovno proživljavanje traumatskog iskustva, predstavljaju primer takvih situacija. Svest profesionalaca o efektima ovakvih praksi, kao i preduzimanje jednostavnih organizacionih mera (planiranje vremena,

predlaganje pauza), može značajno doprineti psihološkoj dobrobiti svedoka, bez potrebe za izmenama pravnih normi.¹

Ipak, iskustvo organizacije Atina ukazuje na to da ovakve korektivne prakse unutar samog pravosudnog sistema nisu dovoljne ukoliko nisu praćene kontinuiranom, spoljašnjom i trauma-informisanom podrškom žrtvi, koja prevazilazi okvire institucionalne uloge pravosuđa.

U skladu sa osnovnim postavkama terapijskog prava, iskustvo organizacije Atina potvrđuje da sam čin svedočenja može imati i potencijalno terapijsko dejstvo za žrtvu. Preduslov za ostvarivanje ovog potencijala jeste adekvatna, sveobuhvatna i dugoročna priprema.

Principi na kojima se zasniva priprema žrtava za učestvovanje u istražnom i sudskom postupku u okviru organizacije Atina

Tokom višegodišnje prakse u okviru organizacije Atina razvijeni su principi koji prožimaju rad ove organizacije u svim oblastima, uključujući i pripremu korisnika² za davanje iskaza. Ovi principi ne predstavljaju skup individualnih profesionalnih veština, već su ugrađeni u organizacionu strukturu i način rada organizacije Atina, što omogućava njihovu doslednu primenu nezavisno od pojedinaca uključenih u proces.

Individualnost podrške

Podrška koju organizacija Atina pruža oblikuje se u skladu sa specifičnim potrebama svake osobe. Po uključivanju u program, u dogovoru sa korisnikom sprovodi se procena potreba i izrađuje individualni plan podrške. Time osoba, često po prvi put, ostvaruje realan uticaj na tok sopstvenog života. Dugoročno, ovakav obrazac odnosa podstiče razvoj samopouzdanja

¹ Koncept terapijskog prava razvijaju David B. Wexler i Bruce J. Winick od osamdesetih godina XX veka, polazeći od stava da pravo i pravosudni postupci mogu imati terapijsko ili kontraterapijsko dejstvo na psihološku dobrobit učesnika u postupku. Videti: Wexler, D. B. & Winick, B. J. (1996). *Law in Therapeutic Key: Developments in Therapeutic Jurisprudence*.

² Svi termini upotrebljeni u ovoj publikaciji koji imaju rodno značenje, a izraženi su u gramatičkom ženskom rodu, podrazumevaju sve rodove lica na koja se odnose.

i samopoštovanja, što doprinosi većoj emotivnoj stabilnosti i u situacijama davanja iskaza.

Obuhvatnost podrške

Podrška organizacije Atina obuhvata širok spektar oblasti: bezbedno stanovanje, medicinsku, pravnu i psihološku pomoć, širenje socijalne mreže, obrazovanje i zapošljavanje. Većina ovih vidova podrške započinje znatno pre faze učestvovanja u postupcima.

Interdisciplinarni pristup u okviru organizacije Atina ne podrazumeva *ad hoc* saradnju pojedinaca iz različitih institucija, već koordinisani tim koji deluje unutar jedinstvenog vrednosnog i metodološkog okvira, usmerenog na holističku i kontinuiranu podršku žrtvi.³ Tim čine socijalna radnica, psihološkinja i advokatica, pri čemu je odnos poverenja sa korisnicom u velikoj meri već izgrađen pre same pripreme za svedočenje.

Dugoročnost podrške

Podrška koju organizacija Atina pruža u pravilu nije vremenski ograničena, već je dostupna korisnicama onoliko dugo koliko za njom postoji potreba. Ovakav kontinuitet omogućava izgradnju i produbljivanje odnosa poverenja, koji predstavljaju osnov za efikasnost svih intervencija u procesu pripreme za svedočenje.

Kognitivna psihologija ukazuje na fenomen reaktivne devaluacije, koji pokazuje da efekat poruke zavisi ne samo od njenog sadržaja, već i od izvora od kojeg dolazi.⁴ U kontekstu pripreme za svedočenje to znači da intervencije imaju značajno veći efekat kada ih sprovodi osoba prema kojoj je već razvijen odnos poverenja.

³ Holistički i trauma-informisani modeli podrške žrtvama zasnivaju se na integraciji psihološke, socijalne, pravne i bezbednosne podrške kroz kontinuiran i koordinisan proces.

⁴ Fenomen reaktivne devaluacije u kognitivnoj psihologiji opisuje tendenciju da se poruke diskredituju ili potcenjuju u zavisnosti od odnosa prema osobi koja ih upućuje. Videti: Ross, L. & Stillinger, C. A. (1988). *Psychological Barriers to Conflict Resolution*, Stanford University.

Ujednačena distribucija moći

Pristup organizacije Atina zasniva se na shvatanju da su svi učesnici u procesu asistencije ravnopravni saradnici. Profesionalci donose stručna znanja (*experts by knowledge*), dok osobe koje su preživele nasilje predstavljaju eksperte za sopstvena iskustva, potrebe i ciljeve (*experts by experience*). Ova kva perspektiva omogućava zajedničko donošenje odluka i doprinosi razvoju identiteta zasnovanog na ličnim snagama, a ne isključivo na iskustvu viktimizacije.

Dobrovoljnost

Sve intervencije u okviru programa zasnivaju se na principu dobrovoljnosti. Učešće u programu, prihvatanje pojedinih vidova podrške, kao i odluka o eventualnom učešću u postupku, vođeni su izborima same korisnice. Ovakav pristup doprinosi vraćanju osećaja kontrole nad sopstvenim životom, što predstavlja ključni faktor stabilnosti u suočavanju sa zahtevnim situacijama, uključujući i svedočenje.

Priprema za svedočenje

Priprema za svedočenje predstavlja individualizovan proces, prilagođen aktuelnim potrebama, snagama i ranjivostima svake korisnice. U ovom procesu učestvuju socijalna radnica, psihološkinja i advokatica, pri čemu su njihove uloge jasno definisane i međusobno usaglašene.

Socijalna radnica je obično osoba koja najbolje poznaje korisnicu. Ona je uz žrtvu u najvulnerabilnijim situacijama: na terenu neposredno po izlasku iz situacije nasilja, prilikom odlazaka kod lekara, u trenucima kriza pre susreta sa psihološkinjom i sl. Korisnice stoga sa njima razvijaju veoma snažan odnos poverenja, što predstavlja veliki potencijal uloge socijalne radnice u procesu pripreme.

Psihološkinja obično ostvaruje kontakt sa korisnicom nešto kasnije, ali tokom rada takođe uspostavlja odnos poverenja. Specifičan doprinos pripremi iz uloge psihološkinje jeste uvid u aktuelno psihološko funkcionisanje korisnice, kao i profesionalna ekspertiza u oblasti primene intervencija osnaživanja.

Advokatica je jedinstvena figura u procesu pripreme sa stanovišta poznavanja prava. Iako se odnos sa njom uspostavlja u kasnijim fazama, neposred-

no pred svedočenje, značaj zaštite i sigurnosti koje ona može da ponudi u toj, za žrtve teškoj situaciji, omogućava da se vrlo brzo uspostavi konstruktivan odnos.

Ovakva podela uloga odražava činjenicu da kompleksne potrebe žrtava trgovine ljudima prevazilaze kompetencije bilo koje pojedinačne profesije ili institucije, uključujući i službe koje deluju isključivo u okviru sudskog sistema. Iako ove službe mogu imati važnu ulogu u informisanju i logističkoj podršci, one ne mogu same obezbediti dubinsku, dugoročnu i trauma-informisanu pripremu neophodnu za prolazak kroz postupak bez dodatnih negativnih posledica po žrtvu.

Intervencije putem kojih se sprovodi priprema su zasnovane na karakteristikama psihološkog funkcionisanja osoba koje su preživele situacije nasilja. Stoga će naredno poglavlje biti posvećeno osvrtnu na psihološku prirodu ove traume i specifičnosti funkcionisanja osoba po njenom okončanju.

2. Psihološke osnove traume trgovine ljudima

Izloženost eksploataciji predstavlja specifičnu i složenu traumu koja ima snažan i dugotrajan uticaj na psihološko funkcionisanje osobe. Situacije trgovine ljudima najčešće podrazumevaju kombinaciju različitih oblika nasilja, emotivnog, fizičkog, seksualnog i socijalnog, čija je zajednička okosnica sistematsko oduzimanje kontrole nad sopstvenim životom. Upravo gubitak kontrole predstavlja centralno traumatsko iskustvo koje oblikuje kasnije psihološke reakcije žrtve.

U kontekstu dugotrajnog nasilja, kakvo je trgovina ljudima, nasilje ne predstavlja izolovani incident, već obrazac odnosa. U takvim odnosima nasilnik koristi niz psiho-socijalnih mehanizama kako bi uspostavio i održao potpunu kontrolu nad žrtvom. Ovi mehanizmi uključuju fizičko i emotivno nasilje, ograničavanje slobode kretanja, zabranu komunikacije i izolaciju od spoljašnjeg sveta. Fizičko nasilje često ima funkciju demonstracije moći i zastrašivanja, dok se emotivno nasilje ogleda u kontinuiranom obezvređivanju, ponižavanju i pretnjama. U slučajevima kada je žrtva primorana da obavlja moralno stigmatizovane aktivnosti, i sama pretnja razotkrivanjem njenog statusa porodici ili zajednici može imati snažan kontrolni efekat.

Kontrola kretanja i zabrana komunikacije dodatno učvršćuju izolaciju žrtve, usmeravajući je isključivo na nasilnika i time povećavajući njegovu moć. Ukoliko se nasilje odvija van matične sredine žrtve, naročito u stranoj zemlji, uz jezičke i kulturološke barijere, osećaj straha, dezorijentacije i bespomoćnosti se dodatno pojačava.

Združeno delovanje ovih mehanizama dovodi do postepenog formiranja pozicije žrtve, čije je osnovno obeležje doživljaj lične bespomoćnosti i gubitka kontrole nad sopstvenim životom. Osoba se povlači, prepušta autoritetu nasilnika i prihvata nametnuta „pravila igre“, nastojeći da ispuni očekivanja i izbegne kaznu. U ovoj fazi nasilnik često dodatno učvršćuje kontrolu kroz suptilnije psihološke mehanizme: nametanje negativne slike o žrtvi, sistematsko rušenje svake perspektive budućnosti van nasilnog odnosa, nepredvidivost kazne i predstavljanje nasilja kao „vaspitnog“, „zasluženog“ ili čak „dobronamernog“. U kontekstu trgovine ljudima čest je i mehanizam zastrašivanja navodnim vezama sa policijom ili drugim institucijama, čime se dodatno obeshrabruje svaki pokušaj otpora ili bekstva.

U ovakvim okolnostima prihvatanje uloge žrtve može predstavljati strategiju preživljavanja. Mirenje sa trenutnom situacijom ne treba posmatrati isključivo kao pasivnost ili saglasnost sa nasiljem, već kao pokušaj očuvanja psihičkog i fizičkog opstanka u okolnostima koje u datom trenutku prevazilaze kapacitete osobe da im se suprotstavi. Razumevanje ovog mehanizma ključno je za izbegavanje osuđivanja žrtava zbog „pasivnog trpljenja“ nasilja.

Pored prihvatanja uloge žrtve, česti mehanizmi prevladavanja traume uključuju potiskivanje i cepanje. Potiskivanjem osoba izbacuje iz svesti izrazito stresne i povređujuće sadržaje kako bi umanjila njihov neposredni uticaj, dok cepanjem razdvaja saznanje o traumatskom događaju od emocija koje to saznanje prati. U tom slučaju osoba može znati šta joj se dogodilo, ali ne ispoljava očekivane emocionalne reakcije. Ovi mehanizmi mogu dovesti do fragmentiranih, nedoslednih ili emocionalno „ravnih“ iskaza, koje profesionalci, ukoliko nisu upoznati sa psihološkim efektima traume, mogu pogrešno protumačiti kao laž, manipulaciju ili nedostatak verodostojnosti.

U praksi se psihološke posledice traume trgovine ljudima manifestuju kroz niz relativno stabilnih obrazaca emocionalnog i ponašajnog funkcionisanja, koji se kod većine žrtava javljaju u različitim kombinacijama i intenzitetu.

Kod većine žrtava po izlasku iz situacije nasilja uočavaju se sledeća obeležja:

- **strah**, usmeren kako ka nasilniku (strah od odmazde), tako i ka porodici i bližoj sredini, zbog bojazni od stigmatizacije, odbacivanja ili neverice;
- **loša slika o sebi**, praćena izrazito niskim samopoštovanjem i teškoćama u prihvatanju sopstvenog identiteta;
- **osećaj krivice**, koji žrtva internalizuje pod uticajem nasilnika, osećajući se odgovornom za nasilje koje je preživela;

- **nagle i česte promene raspoloženja**, koje mogu delovati nepovezano sa sadržajem razgovora i zbunjivati sagovornika;
- **nizak nivo frustracione tolerancije**, otežana koncentracija, uznemirenost i impulsivne reakcije;
- **teškoće u integrisanju iskustava iz perioda nasilja u doživljaj identiteta**, naročito kada su žrtve bile primorane na ponašanja suprotna sopstvenim vrednostima;
- **odbijanje prisećanja traumatskih doživljaja**, u pokušaju izbegavanja njihovog ponovnog povređujućeg dejstva;
- **generalizovana nepoverljivost prema ljudima**, uključujući i profesionalce u različitim institucionalnim ulogama;
- **uklapanje u očekivanja osoba u poziciji autoriteta**, kao posledica izoštrene socijalne perceptivnosti razvijene u cilju preživljavanja;
- **odloženo ispoljavanje traumatizovanosti**, pri čemu se znaci traume mogu pojaviti tek nakon uspostavljanja bezbednog i podržavajućeg okruženja.

Sva navedena obeležja predstavljaju očekivane i razumljive posledice traumatskog iskustva trgovine ljudima. Međutim, u institucionalnom kontekstu ona se često pogrešno tumače kao pokazatelji neverodostojnosti, manipulativnosti, nesaradnje ili ličnih karakteristika žrtve, ukoliko nisu sagledana kroz trauma-informisanu perspektivu.

Kao što navedeno pokazuje, srž traume trgovine ljudima jeste dubok i dugotrajan gubitak kontrole nad bitnim aspektima sopstvenog života. Shodno tome, osnova psihološkog oporavka jeste postepeno vraćanje unutrašnjeg lokusa kontrole, odnosno doživljaja da osoba ponovo može da utiče na okolnosti koje je neposredno dotiču. Upravo u ovom kontekstu leži i potencijalni terapijski značaj pravosudnog postupka: on može omogućiti inverziju moći između žrtve i nasilnika, pružajući prostor da se istina o pretrpljenom nasilju izgovori pred institucijama koje imaju legitimitet da je prepoznaju i osude. Međutim, da bi ovaj potencijal bio ostvaren, neophodno je da pravosudni postupak bude praćen strukturisanom, kontinuiranom i trauma-informisanom podrškom, kakvu pruža model rada organizacije Atina.

2.1. Neurobiološka osnova stresa i traume

Neuronauka je poslednjih decenija značajno doprinela razumevanju stresa i traume, naročito u objašnjenju reakcija koje se u praksi često uočavaju kod osoba koje su preživele dugotrajno nasilje.⁵ Ponašanje osoba koje su preživele traumu, koje smo ranije tumačili isključivo sa psihološkog stanovišta, danas se razume i kroz njihovu jasnu neurobiološku osnovu. Značaj ovog saznanja ogleda se u razumevanju granica voljne kontrole: brojne reakcije izazvane traumom dešavaju se van nivoa svesne kontrole osobe, te se ne mogu voljno regulisati ili „isključiti“. Upravo iz tog razloga komunikacijske intervencije u kontekstu davanja iskaza žrtava trgovine ljudima moraju se zasnivati na razumevanju neurobiologije traume.

Nalazi neuronauke ukazuju na to da produženo izlaganje stresnim situacijama (što su svakako situacije dugoročnog nasilja, kao što je trgovina ljudima) stvara izmenjeno funkcionisanje centralnog nervnog sistema i čitavog organizma. Naime, svaka uznemirenost (tj. procena u amigdali da registrovani spoljni stimuli predstavljaju izvesnu opasnost po organizam) pokreće preko hipotalamusa simpatički nervni sistem. Signal iz hipotalamusa inicira lučenje kortizola i adrenalina koji dalje pokreću niz reakcija čija je svrha zaštita organizma (omogućavanje napada, bega ili „umrtvljavanje“ organizma). Srce počinje brže da kuca pumpajući krv u mišiće i druge vitalne organe, ubrzava se puls, podiže se krvni pritisak, disanje se ubrzava, šire se disajni putevi, oslobađaju se rezerve šećera i masnoće kako bi organizam dobio potrebnu energiju, itd. Nusefekat ovih fizioloških promena jeste snižena efikasnost prefrontalnog korteksa u kojem se nalaze centri viših kognitivnih funkcija (kao što su mišljenje, pamćenje, kontrola impulsa, itd.). U takvom stanju osoba teže organizuje misli, otežano pristupa sećanjima i sklonija je impulsivnim reakcijama.

Kod osoba koje su bile dugotrajno izložene nasilju ove promene mogu postati relativno trajne. Istraživanja ukazuju na to da dolazi do povećane osetljivosti sistema za detekciju opasnosti, smanjenja kapaciteta za obradu i skladištenje sećanja, kao i snižene aktivnosti centara zaduženih za više kognitivne funkcije.⁶ Posledično, osoba može reagovati snažnije i intenzivnije na podražaje koji objektivno ne predstavljaju neposrednu pretnju.

⁵ Savremena neuronaučna istraživanja ukazuju na značajan doprinos neuronauke razumevanju posledica traume i stresnih reakcija.

⁶ Nalazi o trajnim promenama u funkcionisanju amigdale, hipokampusu i prefrontalnog korteksa kod osoba izloženih dugotrajnoj traumi opisani su u istraživanjima Džejmisa Bremnera i saradnika.

Važno je naglasiti da se pomenute fiziološke reakcije aktiviraju van nivoa voljne kontrole. Stoga intervencije koje se oslanjaju na zahteve da osoba „preuzme kontrolu nad svojim ponašanjem“ ili da se „koncentriše na temu razgovora“ ne mogu imati željeni efekat. Do povećanja efikasnosti viših kognitivnih funkcija može doći isključivo kroz smanjenje tenzije i uspostavljanje osećaja sigurnosti, odnosno kroz aktivaciju mehanizama smirenja organizma.⁷

Izlaženje žrtve iz situacije nasilja samo po sebi otvara prostor za postupnu stabilizaciju, naročito ukoliko se osoba uključi u obuhvatni program podrške. Bezbedno mesto za boravak, zdravstveno zbrinjavanje, podržavajući socijalni kontakti i psihološka podrška predstavljaju novi životni kontekst koji doprinosi smanjenju tenzije i osećaju sigurnosti.

Međutim, situacije svedočenja predstavljaju poseban izazov u fazi oporavka. Evociranje traumatskih sećanja, uz očekivanje da ona budu detaljna i precizna, kao i mogućnost ponovnog susreta sa nasilnikom, mogu ponovo aktivirati strah i osećaj ugroženosti. Kako bi svedočenje za žrtvu bilo u što manjoj meri destabilizujuće, a istovremeno omogućilo obuhvatan i relevantan iskaz, neophodno je sistematski podsticati smanjenje tenzije. Stoga se intervencije, kako u fazi pripreme, tako i tokom davanja iskaza, usmeravaju na:

- zadovoljavanje aktuelnih potreba žrtve (potreba za jasnoćom, sigurnošću, uvažavanjem i razumevanjem),
- vraćanje doživljaja kontrole nad bitnim aspektima situacije i
- kreiranje konteksta u kojem se u najvećoj mogućoj meri umanjuje mogućnost kontakta sa nasilnikom (vizuelnog i/ili auditivnog).

⁷ Aktivacija parasimpatičkog nervnog sistema povezana je sa procesima smirenja i oporavka organizma, što predstavlja osnovu trauma-informisanih intervencija.

3. Specifičnosti psihološke pripreme za svedočenje u okviru programa dugoročne podrške

Korisnice se uključuju u psihološko savetovanje po proceni njihovih potreba, obično ubrzo po uključivanju u program organizacije Atina. Time proces psihološke podrške započinje pre situacije davanja iskaza u istražnom i sudskom postupku. Do trenutka pripreme za svedočenje psihološkinja sa korisnicom već ima formiran odnos poverenja.

U okviru pomagačkih profesija odavno je prepoznato da uspostavljen odnos poverenja značajno utiče na kvalitet komunikacije sa korisnicom, kao i na postizanje željenih ishoda procesa. Kako se ova pojava zasniva na univerzalnim aspektima ljudske prirode, isto važi i za sudske postupke.

Forenzički psiholozi su se tokom poslednjih decenija sistematski bavili istraživanjem uticaja odnosa poverenja na kvalitet iskaza svedoka u krivičnim postupcima. Nalazi istraživanja pokazuju da su obuhvatnost i koherentnost iskaza u velikoj meri povezani sa kvalitetom odnosa poverenja koji je pre davanja iskaza sa svedokom uspostavila osoba koja vodi razgovor.⁸

Kako pokazuju istraživanja, presudno za uspostavljanje odnosa poverenja jeste pokazivanje brige za fizičke, emotivne i kognitivne potrebe svedoka kroz samu interakciju, kao i demonstriranje spremnosti da se njegovo ili njeno viđenje događaja sasluša sa razumevanjem.⁹ U okviru asistencija organizacije Atina, kao i kroz dotadašnji rad sa psihološkinjom, žrtva je već dobila potvrdu brige, uvažavanja i razumevanja, čime se u proces pripreme ulazi sa stabilnom i konstruktivnom osnovom.

U početnim fazama rada sa žrtvama fokus je na suportativnim intervencijama čiji je cilj podsticanje samopouzdanja i samoprihvatanja. Psihološka podrška usmerena je na prevazilaženje simptoma traume, poput anksioznosti, depresivnosti i osećaja krivice. Rezultat ovog procesa jeste i detaljno

⁸ Roberts, K., Lamb, M. E. & Sternberg, K. J. (2004). The effects of rapport-building on children's and adults' eyewitness accounts.

Evans, J. R., Meissner, C. A., Brandon, S. E., Russano, M. B. & Kleinman, S. M. (2010). Criminal versus HUMINT interrogations: The importance of psychological science to improving interrogative practice.

⁹ Fisher, R. P. & Geiselman, R. E. (1992). Memory-enhancing techniques for investigative interviewing.

Fisher, R. P. (1995). Interviewing victims and witnesses of crime.

Powell, M. B., Fisher, R. P. & Wright, R. (2005). Investigative interviewing.

upoznavanje istorijata osobe, specifičnosti njenog aktuelnog psihološkog funkcionisanja, potencijalnih tačaka vulnerabilnosti u predstojećem istražnom i sudskom postupku, kao i njenih snaga i psiholoških resursa. Ova znanja omogućavaju planiranje individualizovane strategije pripreme za svedočenje.

U okviru programa organizacije Atina psihološka priprema može uključiti i druge osobe bliske žrtvi, poput članova porodice, prijatelja ili partnera, odnosno one koji sa njom prolaze ceo proces u psihološkom smislu, čak i kada nisu fizički prisutni. Informisanje ovih osoba o predstojećem postupku, njegovoj svrsi, načinu odvijanja i ulozi različitih aktera doprinosi njihovoj jasnoći i smirenosti, te im omogućava da budu adekvatna podrška žrtvi. Posebno je važno da dobiju informacije o mogućem uticaju svedočenja na psihološko stanje žrtve kako bi određena ponašanja mogli da prepoznaju kao očekivane reakcije na stres, a ne kao „problematična“. Time se u stresnoj situaciji dodatno smanjuje rizik od konflikata i tenzija u okruženju.

Iako obuhvatna asistencija organizacije Atina doprinosi stabilizaciji korisnika, to najčešće nije psihološka osnova na koju se može osloniti u trenutku započinjanja neposredne pripreme za svedočenje. Približavanje termina davanja iskaza vrlo često dovodi do vidnih promena u funkcionisanju žrtve. Javlja se pojačana uznemirenost, intenzivira se strah od nasilnika, ponovo se pojavljuju ili pogoršavaju problemi sa spavanjem i noćne more, a prisutna je i sumnja u sopstvene snage i sposobnost da se svedočenje iznese. Često se primećuju povlačenje iz socijalnih kontakata, bezvoljnost ili impulsivnost, kao i duže epizode plača.

Zbog toga je od ključnog značaja da profesionalci uključeni u pripremu ili uzimanje iskaza budu svesni intenziteta stresa koji ova situacija nosi za osobe koje su preživele nasilje. Čak i žrtve koje su imale pristup širokom spektru podrške (zdravstvenoj, socijalnoj i psihološkoj), mogu pokazati regresiju suočene sa situacijom koja zahteva evociranje traumatskih događaja i potencijalni susret sa nasilnikom.

3.1. Priprema od strane psihološkinje

Više je puta naglašena individualnost podrške u okviru organizacije Atina. Ona značajno „boji“ i proces pripreme od strane psihološkinje – razgovor se sa svakom korisnicom vodi u skladu sa njenim specifičnostima. No, jedinstvena je strategija da se proces hronološki deli na dva dela: prvi ima za cilj smanjenje tenzije i osveščivanje sopstvenih snaga kako bi se kreirao emotivni kontekst neophodan za usvajanje informacija, dok se drugi deo odnosi na pružanje konkretnih i obuhvatnih informacija o predstojećem davanju

iskaza u postupku. Generalni cilj oba dela procesa jeste osnaživanje žrtve. Njihovi se efekti prepliću, nadopunjujući se međusobno. Pomenuti hronološki redosled se uspostavlja samo sa ciljem kreiranja mentalnih preduslova za što potpunije ostvarivanje efekata predstojećih intervencija.

Prvi deo prepremnog procesa

Otvaranje razgovora se realizuje u kontekstu bezbednijih tema (kao što je npr. neformalni razgovor o aktuelnim događajima u životu osobe, koji ne provociraju nelagodu). Prelazak sa neformalnih tema na razgovor o predstojećem svedočenju se takođe obavlja uvođenjem u razgovor neke za nju pozitivne činjenice (npr. navođenjem da je okrivljenom produžen pritvor, da je njoj dodeljen status posebno osetljivog svedoka i sl.).

Naredna direkcija je umanjeње vulnerabilnosti proisteklih iz traume. One su svakako individualne, ali se neke sreću kod većine žrtava, te ćemo ih kratko razmotriti. S obzirom na negativan doživljaj identiteta očekivano je da postupak dožive kao situaciju u kojoj se njima „sudi“ (one se procenjuju). Stoga je važno pomoći žrtvama da uvide svoj značaj i doprinos postupku. Druga slaba tačka koja se lako aktuelizuje jeste osećanje krivice, tako da se na samom početku procesa koriste različite intervencije usmerene na adekvatnu distribuciju odgovornosti (u psihološkom smislu).

U zajednici je uvreženo mišljenje da osobe koje su pretrpele određeno nasilje žele da svedoče kako bi počilnac bio kažnjen. Iskustvo organizacije Atina je da žrtve trgovine ljudima većinom nemaju autentičnu motivaciju da svedoče. Imajući u vidu psihološke mehanizme u osnovi ove traume, nije teško razumeti da je potreba za mirom često primarna nakon izlaska iz ugrožavajuće situacije. Svedočenje za žrtve znači ponovno suočavanje sa traumom, što ugrožava krhki mir koji su trenutno postigle. Stoga je preduslov efikasne pripreme rad na osveščivanju autentične motivacije. U kontekstu istražnog i sudskog postupka to znači pomoć žrtvi da razume značaj koji svedočenje može imati za postizanje dugoročnog psihičkog mira i stabilnosti. Većina osoba koje su bile izložene eksploataciji i prošle kroz istražni i sudski postupak navodi da im je tek okončanje postupka, a naročito osuđujuća presuda nasilnicima, donela doživljaj mira i slobode.

Sledeći korak je podsećanje osobe na njene snage koje su osvetljene u prethodnom procesu psihološkog savetovanja (kao što su: sposobnost preživljavanja i u veoma teškim okolnostima, odlučnost i hrabrost da se u određenom trenutku iskorači iz situacije trpljenja i sl.). Identifikovane snage se zatim stavljaju u kontekst predstojećeg stresnog događaja (na koji način mogu olakšati situaciju svedočenja). Intervencija bliska navedenoj jeste i

podsećanje osobe na lične mehanizme suočavanja sa teškim situacijama (*coping* mehanizme), koji su takođe prepoznati tokom dotadašnjeg save-
todavnog rada. Intencija je ista: osvetliti načine na koje ih može primeniti
tokom davanja iskaza.

Samopouzdanje se podstiče i naglašavanjem njenog značaja za proces. Na-
ime, u situaciji nasilja žrtvama se konstantno inputira da su beznačajne i
bezvredne. S druge strane, svedočenje ulogu žrtve postavlja bitno druga-
čije: saznanja koja ona ima su veoma bitna za pravnu procenu dela i dalju
odluku o sankcijama. Ova intervencija dovodi i do inverzije odnosa moći
između nasilnika i žrtve, što je važan potencijal ne samo za suočavanje sa
situacijom svedočenja, već i za dalji psihološki oporavak.

Drugi deo pripremnog procesa

Nakon osnaživanja, sledeći korak jeste prenošenje informacija o svim za žr-
tvu važnim aspektima predstojećeg svedočenja. Pri tome se dozira količina
informacija koja se pruža žrtvi kako ne bi preplavila. U okviru programa Ati-
ne priprema se uvek sprovodi kroz više susreta, te je moguće prilagođavati
rad proceni trenutnog stanja osobe. Generalno je važno da žrtva pre samog
svedočenja dobije što potpunije podatke kako bi se umanjila neizvesnost i
mogućnost iznenađenja. Time se osnažuje doživljaj osobe da u određenoj
meri ima kontrolu nad stresnom situacijom.

Pružene informacije uključuju:

A) Opšti okvir istražnog i sudskog postupka

- objašnjenje svrhe pravosudnog postupka u celini i navođenje faza postupka (rad policije, tužilaštva, suda),
- detaljnije objašnjenje svrhe svake faze koja se sprovodi; objašnje-
nje uloge policije, tužilaštva, suda.

B) Podaci o konkretnoj situaciji davanja iskaza koja predstoji

- Organizacija susreta pred polazak na svedočenje.

Neposredno pred davanje iskaza dobra praksa podrazumeva organizova-
nje kratkog susreta u bezbednom, neinstitucionalnom okruženju, čija je
svrha psihološka stabilizacija žrtve. Ovakav susret može uključivati nefor-
malan razgovor u prostoru koji je osobi poznat i u kojem se oseća sigurno.

Mogućnost da sama učestvuje u donošenju odluka vezanih za ovaj susret
(npr. izbor mesta) predstavlja važan element osnaživanja, jer doprinosi vra-
ćanju doživljaja kontrole i smanjenju anksioznosti. Ovaj prostor se koristi i

za kratku reafirmaciju strategija osnaživanja razvijenih tokom prethodnog psihološkog rada.

- Organizacija boravka žrtve u tužilaštvu, odnosno sudu dok čeka na početak postupka.

Planira se što detaljnije u cilju minimizovanja mogućnosti susreta sa okrivljenim i drugim potencijalno ugrožavajućim figurama (branilac, suprug/supruga okrivljenog, deca okrivljenog i sl.). U cilju adekvatnog informisanja korisnice prethodno se ostvaruje kontakt sa službom za podršku svedocima. Prenošnje podataka koji ukazuju na brigu institucije (da će je osoba iz službe za podršku svedocima sačekati na ulazu, sprovesti bezbednim putem do prostorije službe, pružiti sve informacije koje joj budu u tom trenutku trebale, itd.) značajno doprinosi umanjenoj stresa predstojećeg davanja iskaza. U tom smislu važno je pomoći žrtvi da pomenute postupke vidi kao uvažavanje i razumevanje sistema, odnosno zajednice.

- Informacija o prostoru u kojem će davati iskaz.

Za žrtvu je veoma bitna informacija da li će biti u mogućnosti da svedoči iz odvojene prostorije ili će morati da bude u prostoriji u kojoj su i drugi učesnici postupka. Ukoliko će iskaz davati iz odvojene prostorije, žrtvi se prenose informacije o izgledu prostorije i osobama koje će biti uz nju. Važan je podatak da li će osoba iz organizacije koja je prati moći da bude sa njom u prostoriji. Kako je u nekim tužilaštvima i sudovima prostorija predviđena za svedočenje putem linka veoma mala, broj osoba koje borave u njoj može biti ograničen. Stoga je važno unapred dobiti informaciju od službe za podršku svedocima o eventualnim ograničenjima u ovom smislu, te pripremiti žrtvu. Dalje, u prostoriji tokom davanja iskaza može biti prisutna i osoba u funkciji tehničke podrške. Za žrtvu to znači da će otkrivati osetljive, intimne podatke pred još jednom nepoznatom osobom. Informisanje unapred uz objašnjenje svrhe boravka osobe za tehničku podršku može značajno umanjiti neprijatnost ove situacije. Na kraju, ali ne manje važno, treba pružiti informacije i o samom procesu komunikacije putem audio-video linka. Činjenica da će na ekranu videti i čuti samo sudiju, kao i da će nju moći da vidi samo sudija, doprinosi emotivnom rasterećenju.

- Ko će sve biti prisutan u kancelariji tužioca, odnosno u sudnici, i koja je uloga svakog aktera?

Pored jasne slike koju na ovaj način dobija, korisnici se skreće pažnja na činjenicu da će u prostoriji, pored osoba koje doživljava kao ugrožavajuće, biti i osobe koje doživljava kao svoju podršku.

- Ukoliko će davati iskaz u prostoriji u kojoj se obavlja postupak, informiše se o rasporedu sedenja aktera u prostoriji.

Planira se mesto sedenja osobe iz organizacije koja će biti u pratnji kako bi se postavljanjem u prostoru umanjila emotivna tenzija koji dolazi iz pravca okrivljenog i branioca.

- Ko će sve od prisutnih aktera moći da joj postavlja pitanja?

Iskustvo pokazuje da je ova informacija važna i žrtvama koje svedoče iz odvojene prostorije u cilju jasnoće predstojećeg događaja, odnosno uspostavljanja određene mere kontrole nad procesom u kojem učestvuje. Dodatno je važno pripremiti osobu na mogućnost da čuje pitanja lične prirode. Neprijatnost koja je očekivana u manjoj meri ima devastirajući uticaj.

- Obaveza iznošenja istinitih podataka u ulozi svedoka se prenosi na specifičan način.

Ističe se da je tužiocu, odnosno sudu važno da znaju šta se desilo kako bi mogli pravno da procene delo okrivljenog i, na kraju, donesu ispravnu odluku. Davanje instrukcije osobi da treba da govori istinu implicira da ne mislimo da bi ona to svakako radila – dakle, da joj ne verujemo. Ako se iznošenje istine stavi u funkciju davanja mogućnosti sudu da je razume i zaštititi, to dodatno podstiče osobu da podeli sve podatke.

- Upoznavanje sa sredstvima kontrole tenzije koja joj stoje na raspolaganju.

Žrtva se informiše da može da: zatraži pauzu; odbije ponuđenu pauzu ako bi joj u tom trenutku bilo lakše da nastavi sa svedočenjem i brže okonča proces; ukoliko nije razumela pitanje, to slobodno može da kaže; ukoliko se ne seća podatka koji se traži, slobodno može to da kaže, itd. Individualni mehanizmi suočavanja se takođe stavljaju u kontekst ove specifične situacije – elaboriraju se načini njihove primene.

- Informisanje o mogućnostima drugih aktera da joj pruže određeni vid zaštite tokom svedočenja.

Navode se mogućnosti advokata i tužioca da u izvesnim situacijama reaguju u cilju blokiranja ugrožavajućih pitanja. Time se podstiče doživljaj da nije sama u hostilnom okruženju.

- Informisanje o daljim koracima u postupku.

Ukoliko će davati iskaz u istrazi, važno je da žrtva unapred zna za mogućnost da ne dođe do sudskog postupka (da sudija ne potvrdi optužni akt). Naime, žrtva koja je osnaživana da podeli traumatične događaje očekuje da njena ispovest ima, iz njenog ugla, pravedan ishod, što znači da treba da dovede do osuđujuće presude. S druge strane, jasno je da se u postupku ne mogu predviđati ishodi. Kako se ne bi rizikovao gubitak poverenja u istražni i sudski postupak i u osobe koje joj tokom postupka pružaju podršku, važno

je žrtvi unapred predočiti ovu mogućnost. Dalja prednost je što se ova potencijalna situacija može unapred staviti u neugrožavajući kontekst. Naime, iz ugla žrtve, izostanak sudskog postupka je „pobeda“ nasilnika ne samo nad njom, nego i nad sistemom. Ukazivanje žrtvi na to da bi ova potencijalna situacija značila da sud smatra da tužilaštvo nije predložilo dovoljno dokaza, vraća joj sigurnost u sebe i poverenje u to da joj sistem veruje. Napominjemo da se to u praksi retko dešava; no, kako ne možemo predvideti ishod, želimo da joj iznesemo i objasnimo sve mogućnosti. Informisanje o potencijalno negativnim aspektima postupka ne unosi nemir ako ga prati adekvatno objašnjenje.

- Informisanje o zahtevnosti sudskog postupka u vremenskom smislu.

Nekada žrtve očekuju da nakon davanja iskaza, na tom istom pretresu, bude izrečena presuda. Da bi se predupredilo razočarenje, treba dati informaciju da će postupak obuhvatiti još pretresa kako bi se svi dokazi sagledali, te neće biti okončan istog dana.

- Ukazivanje na mogućnost da presuda na kraju bude oslobađajuća. Isticanje značaja njene uloge u postupku i informacija kojima raspolaže često automatski kreira pretpostavku da će obelodanjivanje istih nužno voditi osuđujućoj presudi. Kako se ishod postupka ne može predvideti, u cilju očuvanja poverenja žrtve važno je razgovarati i na temu dometa njene uloge. Ona može uticati na obuhvatnost podataka koje će dobiti tužilaštvo i sud o događajima iz perioda izloženosti nasilju. Time ostvaruje određeni uticaj na presudu, ali se tu domet njene uloge u postupku završava. Donošenje krajnje odluke je na sudu. Kao što je bilo pominjano, negativna informacija se dalje može staviti u manje ugrožavajući kontekst: oslobađajuća presuda bi značila da sud smatra da dokazi koji su izneti nisu dovoljni u odnosu na uslove koje zakon predviđa da bi se mogla izreći osuđujuća presuda. Za žrtvu je važno uviđanje da oslobađajuća presuda znači da sistem nije uspeo da dokaže nasilje, a ne nužno da ne veruje da se nasilje desilo. Ova je intervencija važna zbog očuvanja poverenja u institucije. Ukoliko žrtva nakon učestvovanja u izvesnom delu postupka misli da je njena uloga kao svedoka obesmišljena, teško bi bilo motivisati je za učešće u eventualnom drugostepenom postupku.

- Svi aspekti postupka se sagledavaju iz perspektive potreba žrtve, te se i informacije prenose naglašavanjem potrebe koju dati čin zadovoljava (npr. okrivljenom je produžen pritvor, znači da je sudu važna tvoja bezbednost).

Taj pristup razvija autentičnu motivisanost osobe, te je svojevrsna priprema za eventualne drugostepene postupke ili ponovljene postupke.

- Naglašava se na kraju da će o svim daljim koracima u postupku biti na vreme obaveštavana.

U situacijama priprema za davanje iskaza u sudskom postupku izazov za pomagače je hrabrenje žrtve isticanjem da je predstojeći iskaz poslednji u nizu danih tokom pravosudnog postupka. Praksa pokazuje da je nemoguće predvideti da li će određene okolnosti ipak dovesti do ponovnog svedočenja (npr. postupak koji je vođen u odsustvu okrivljenog se ponavlja nakon što je okrivljeni postao dostupan organima gonjenja). Stoga je sugestija uzdržavanje od davanja ohrabrenja koja se mogu pretvoriti u lažna obećanja.

- Dogovor o obeležavanju okončanja svedočenja u nekom prijatnom ambijentu po izlasku iz zgrade tužilaštva ili suda.

Iz psihološke perspektive suština ovog koraka je razmena u neformalnom okruženju. Izuzetno je značajno omogućiti žrtvi elaboraciju utisaka, kao i otvoriti prostor za ekspresiju osećanja. Funkcija je emotivno zaokruživanje iskustva i ventiliranje tenzije. Za svedokinju je važna i povratna informacija psihološkinje. To je prilika za isticanje svih situacija tokom intervjua u kojima je žrtva pokazala svoju snagu. Osveščivanje ličnih moći i preuzimanje kontrole nad životnim događajima („nisam bespomoćna u važnim životnim situacijama“; „mogu da upravljam svojim životom“) važan su deo postizanja dugoročne psihološke dobrobiti.

- Na kraju psihološke pripreme otvara se prostor korisnici da traži dodatne informacije ako su joj potrebne.

Pre okončanja razgovora ispituju se strahovi i brige vezani za situaciju o kojoj je bilo reči. Pomoć se pruža kroz suportativne intervencije kako bi se psihološki procesi integrisali i očuvala funkcionalnost osobe.

3.2. Priprema od strane socijalne radnice

Iskustvo organizacije Atina pokazuje da uloga socijalne radnice može biti delotvorna isključivo kada je utkana u rad specijalizovane organizacije koja se sistematski i dugoročno bavi podrškom žrtvama trgovine ljudima i drugih teških oblika nasilja. Iako slične uloge u različitim kontekstima mogu obavljati socijalne radnice ili drugi profesionalci iz pomagačkih profesija, ključni faktor nije samo individualna veština nego institucionalni okvir, iskustvo i vrednosni pristup organizacije. Upravo specijalizacija, kontinuitet rada i trauma-informisan pristup omogućavaju izgradnju odnosa poverenja, dubinsko razumevanje posledica nasilja i strahova sa kojima se korisnice suočavaju, kao i pružanje podrške koja prevazilazi fragmentisane institucionalne intervencije.

U tom smislu, saradnja pravosudnih i policijskih organa sa specijalizovanim organizacijama, poput Atine, nije dodatna ili sporedna podrška, već ključni preduslov za obezbeđivanje bezbednog, dostojanstvenog i delotvornog učešća žrtava u istražnim i sudskim postupcima.

Socijalna radnica je osoba koja ispred organizacije Atina najbolje poznaje korisnicu i predstavlja njenu ključnu tačku oslonca tokom čitavog procesa oporavka i učešća u istražnom i sudskom postupku. Ona je uz korisnicu od samog početka, od prvog kontakta i izlaska iz situacije nasilja i eksploatacije, preko terenskog rada, odlazaka kod lekara, policije i drugih institucija, pa sve do najvulnerabilnijih trenutaka krize, uključujući i period neposredno pred susrete sa psihološkinjom i davanje iskaza.

Zbog kontinuiranog i intenzivnog kontakta, korisnice sa socijalnim radnicama razvijaju izuzetno snažan odnos poverenja. Upravo taj odnos predstavlja jedan od najvećih potencijala uloge socijalne radnice, ne samo u pripremi za učešće u sudskom postupku, već i u celokupnom procesu psihološkog oporavka, stabilizacije i integracije. U složenom i često dugotrajnom procesu koji traje od istrage do pravosnažne presude, socijalna radnica je često jedina konstanta na koju se žrtva može osloniti. Njena podrška je kontinuirana, sveobuhvatna i dostupna, a intenzitet i obuhvat se prilagođavaju aktuelnim potrebama žrtve, kao i promenama u toku postupka i delovanju različitih delova sistema.

Socijalna radnica je, u pravom smislu te reči, osoba od poverenja za žrtvu tokom čitavog postupka. Njena osnovna uloga jeste da obezbedi kontinuitet emocionalne i praktične podrške, kao i osećaj sigurnosti i zaštite. U određenim situacijama njeno prisustvo ima i vrlo konkretnu zaštitnu funkciju, jer ona može predstavljati i fizičku barijeru između nasilnika i žrtve. Samo prisustvo socijalne radnice u policiji, tužilaštvu ili sudu često značajno doprinosi smanjenju straha i jačanju osećaja sigurnosti kod žrtve.

Sudski postupak u najvećem broju slučajeva dodatno emocionalno i psihički preplavljuje žrtvu, naročito u akutnim fazama kada se može osećati zbunjeno, uplašeno i anksiozno. Strah je često višeslojan, vezan kako za nasilnika i mogućnost ponovnog susreta, tako i za sam postupak, njegovu nepredvidivost i nejasnoću ishoda. Posebno osetljivi i prelomni trenuci za oporavak žrtve, ali i za njeno učešće u postupku, jesu trenutak započinjanja glavnog pretresa i momenat njenog pozivanja na svedočenje. U tim fazama presudna je upravo uloga socijalne radnice, koja do tada već dobro poznaje reakcije žrtve, njene strahove i, što je naročito važno, tzv. „okidače” - situacije, pitanja ili prisustva koja mogu pokrenuti intenzivne traumatske reakcije. Imajući u vidu da samo učešće u istražnom i sudskom postupku za žrtvu često predstavlja ponovno vraćanje u traumatski događaj, ova vrsta prepoznavanja i anticipacije reakcija ima ključni značaj.

Intervencije socijalne radnice tokom pripreme za učešće u istražnom i sudskom postupku u velikoj meri se odvijaju sinhronizovano sa intervencijama psihološkinje - kao deo timskog, interdisciplinarnog rada, ali koji uključuje i niz specifičnih zadataka.

Jedna od najvažnijih specifičnosti uloge socijalne radnice jeste pružanje kontinuiranih, jasnih i pravovremenih informacija o toku i narednim koracima u postupku. Socijalna radnica je jedina osoba koja u kontinuitetu ima uvid u sve faze postupka, od predistražnog i istražnog postupka, preko podizanja optužnog akta, održavanja pripremnog ročišta i glavnog pretresa, pa sve do izricanja i pravosnažnosti presude. Ona aktivno prati postupanje nadležnih organa, prikuplja informacije i prenosi ih žrtvi na način koji je razumljiv i prilagođen njenom psihološkom stanju. Istovremeno, u stalnom je kontaktu sa predstavnicima institucija uključenih u mrežu podrške, obezbeđujući koordinaciju i razmenu informacija.

Socijalna radnica takođe ima ključnu ulogu u praćenju ostvarivanja prava žrtve tokom celokupnog postupka. Ona pomaže žrtvi da razume svoja prava, kao i da donese informisane odluke u vezi sa postupkom. U praksi nije retkost da se paralelno vodi više postupaka pred različitim sudovima i organima: na primer, postupak za nasilje u porodici pred osnovnim sudom i postupak za trgovinu ljudima pred višim sudom, često protiv istog okrivljenog. U takvim situacijama socijalna radnica ima presudnu ulogu u objedinjavanju informacija, obaveštavanju žrtve, ali i u komunikaciji sa postupajućim organima, kako bi se obezbedile adekvatne mere zaštite i sprečila dodatna viktimizacija.

Još jedna važna dimenzija rada socijalne radnice jeste kontinuirana procena potreba korisnice tokom trajanja postupka. Sudski procesi često traju dugo, a potrebe žrtve se vremenom menjaju. Pogoršanje zdravstvenog stanja, gubitak bliske osobe koja je predstavljala podršku, potreba za sigurnim smeštajem ili dodatnom psihosocijalnom podrškom, sve su to okolnosti koje mogu direktno uticati na sposobnost žrtve da učestvuje u postupku i da svedoči. Socijalna radnica prepoznaje ove promene i preduzima konkretne korake kako bi se na njih odgovorilo.

Posebno je zahtevna situacija kada su žrtve okrivljene za krivična ili prekršajna dela koja su počinile tokom perioda eksploatacije. Ovi slučajevi su izuzetno emocionalno opterećujući i zahtevaju intenzivniju, koordinisanu podršku kako bi se istovremeno pružila psihosocijalna podrška i zaštitila prava žrtve kao osobe prepoznate u statusu žrtve trgovine ljudima.

Važna uloga socijalne radnice ogleda se i u podršci komunikaciji između žrtve i predstavnika istražnih i pravosudnih organa. Njeno prisustvo deluje i kao zaštitni i kao korektivni mehanizam, podstičući profesionalno i senzi-

bilisano postupanje različitih aktera sistema. Time se dodatno jača osećaj sigurnosti kod žrtve.

U praksi podrška socijalne radnice u okviru modela rada organizacije Atina i programa dugoročne podrške podrazumeva da:

- prati žrtvu tokom ključnih faza istražnog i sudskog postupka, uključujući odlazak u policiju, tužilaštvo i sud;
- pruža jasne, pravovremene i žrtvi prilagođene informacije o toku i narednim koracima u postupku;
- priprema žrtvu za različite moguće scenarije (odlaganja ročišta, promene termina, susrete sa okrivljenim, ispitivanje odbrane);
- doprinosi smanjenju anksioznosti kroz prisustvo, podržavajuću komunikaciju i jačanje doživljaja kontrole;
- prepoznaje situacije koje mogu pokrenuti traumatske reakcije i reaguje u saradnji sa psihološkinjom;
- prati ostvarivanje prava žrtve i pruža podršku u donošenju informisanih odluka;
- koordinira komunikaciju sa institucijama i drugim akterima sistema u cilju sprečavanja sekundarne viktimizacije.

Struktura uzorka ispitanika i kontekst

Nakon predstavljanja Atinog modela dugoročne, trauma-informisane i interdisciplinarne podrške žrtvama trgovine ljudima u pripremi za učešće u istražnim i sudskim postupcima, u ovom delu donosimo empirijski uvid u iskustva žrtava tokom ključnih faza postupka. Fokus je na tačkama u kojima se rizik retraumatizacije i sekundarne viktimizacije povećava (prvi kontakt sa policijom, uzimanje izjave, suočavanje u sudnici, višestruka ponavljanja iskaza, odlaganja), kao i na faktorima koji doprinose osećaju sigurnosti, stabilizaciji i spremnosti da osoba (ukoliko to želi) učestvuje u postupku.

Ovaj deo se oslanja na intervju sa 15 osoba koje su prošle kroz različite faze istražnih i/ili sudskih postupaka u vezi sa trgovinom ljudima. Nalazi ne pretenduju na generalizaciju, već služe kao analitička osnova za razumevanje „šta u praksi pomaže“, gde sistem najčešće proizvodi dodatni stres i kako

se u tim tačkama prepoznaje uloga kontinuirane, specijalizovane podrške kakvu sprovodi organizacija Atina.¹⁰

Uzorak čine pretežno žene (87 odsto), dok muškarci čine 13 odsto uzorka. Najveći deo ispitanika i ispitanica nalazi se u starosnoj grupi od 31 do 40 godina (53 odsto uzorka), zatim sledi grupa uzrasta od 26 do 30 godina, dok su starosne grupe od 18 do 25 godina, od 41 do 50 godina i iznad 50 godina zastupljene sa po oko 7 odsto.¹¹ Četvoro ispitanih bilo je maloletno u trenutku ulaska u eksploataciju. Njihovo iskustvo pokazuje da je eksploatacija u tim slučajevima trajala znatno duže nego kod onih koji su u nju ušli kasnije. To potvrđuje da rani početak eksploatacije često vodi ka dugotrajnijim i težim oblicima zloupotrebe.

Ranjivosti koje su prethodile eksploataciji bile su višestruke i kumulativne. U najvećem broju slučajeva prisutna je teška ekonomska situacija (siromaštvo, nezaposlenost ili beskućništvo), a često i prethodno porodično i/ili seksualno nasilje. Pet od petnaest ispitanih osoba bilo je nezaposleno u trenutku ulaska u eksploataciju ili neposredno pre nje. Istovremeno, sedam od petnaest ispitanika bili su na evidenciji sistema socijalne zaštite najčešće kroz novčanu socijalnu pomoć ili druge usluge. U uzorku su prisutni i nedovršeno ili potpuno izostalo formalno obrazovanje, invaliditet i mentalne teškoće, kao i pripadnost etničkim i nacionalnim manjinama. Ovakav sklop okolnosti ukazuje na složenu, kumulativnu ranjivost koja je prethodila eksploataciji.

Geografski posmatrano, eksploatacija je, na ovom uzorku, u većini slučajeva zabeležena u Srbiji. Manji broj slučajeva obuhvatao je više lokacija ili kombinaciju Srbije i inostranstva. Najduži slučajevi eksploatacije nisu nužno bili vezani za prekogranične tokove, već su se odvijali i u lokalnim sredinama, što dovodi u pitanje uvreženu predstavu da se trgovina ljudima dešava isključivo „negde daleko“.

Tipovi i trajanje eksploatacije i obrazaca prisile

Seksualna eksploatacija je prisutna u oko 80 odsto slučajeva, ali skoro polovina ispitanika trpela je višestruku eksploataciju (7 od 15). U ovim slučajevima kombinovani su seksualna eksploatacija, prinudni rad, prinuda na pro-

¹⁰ Ovaj deo izveštaja predstavlja uvid u iskustva ograničenog uzorka (n=15) i ima za cilj da identifikuje obrasce iskustava, tačke rizika i zaštitne faktore u postupcima, a ne da izvede statistički reprezentativne zaključke za sve žrtve trgovine ljudima.

¹¹ Starosne kategorije žrtava odnose se na godine koje žrtve imaju u momentu sprovođenja intervjua, a ne u trenutku eksploatacije.

sjačenje i prinuda na izvršenje krivičnih dela. Radna eksploatacija javljala se u oko 40 odsto slučajeva, prosjačenje u oko trećini, a prinuda na krivična dela zabeležena je u najmanje četiri slučaja. Muškarci u uzorku prvenstveno su eksploatisani kroz prosjačenje, prinudan rad i kriminalne aktivnosti. Posebno su zabrinjavajući slučajevi prisilnih brakova i eksploatacije od ranog detinjstva. Zabeležen je slučaj prinudnog braka od jedanaeste godine, kroz višestruku prodaju deteta u cilju stupanja u takozvanu „bračnu zajednicu“, kako u Srbiji, tako i u inostranstvu, uz paralelnu seksualnu i radnu eksploataciju, prosjačenje i prinudu na izvršenje krivičnih dela. Ovakvi obrasci ukazuju na porodično posredovanu trgovinu ljudima, odnosno situacije gde su roditelji deteta direktno učestvovali u eksploataciji. U ovim slučajevima porodično nasilje bilo je prisutno i pre ulaska u eksploataciju, pa se eksploatacija može posmatrati kao nastavak i eskalacija ranijeg nasilja nad detetom.

U četrnaest slučajeva dostupni su potpuni podaci o trajanju eksploatacije; u jednom slučaju je dokazana namera o eksploataciji. Kumulativno, ispitanice i ispitanici su proveli ukupno 608 meseci u eksploataciji, što odgovara periodu od 50 godina i 8 meseci. Prosečno trajanje po žrtvi iznosi približno 43,4 meseca, odnosno oko 3 godine i 7 meseci. Ukrštanje sa maloletnim uzrastom potvrđuje dublji obrazac: oni koji ulaze u eksploataciju kao maloletni u proseku trpe duže porobljavanje (oko četiri i po godine) od proseka grupe. Ukupna slika pokazuje da trgovina ljudima nije prolazna epizoda, već za mnoge dugotrajno stanje lišavanja slobode, prihoda, obrazovanja i socijalnih veza.

Važno je istaći i da najduži slučajevi nisu vezani za inostranstvo. Dve od najdužih eksploatacija, od četrnaest i deset godina, odvijale su se u Srbiji. S druge strane, jedan pokušaj trgovine prekinut je već u ranoj fazi (fazi transporta pre izlaska iz zemlje), što pokazuje koliko rano otkrivanje i brza reakcija mogu da promene životni tok.

Sudski postupci: koliko traju i šta donose

Suđenje je završeno u osam od petnaest slučajeva, dok je preostalih sedam postupaka u toku; značajan broj njih traje od 2022. godine. Sve žrtve su učestvovala u davanju iskaza i svedočenju. Tamo gde je trajanje postupka poznato, ono se kreće od tri meseca (zahvaljujući nedeljnim ročištima) do perioda od oko tri godine. U više predmeta presude su ukinute, a suđenja ponovljena, pri čemu su žrtve morale ponovo da prolaze kroz svedočenje. U najmanje četiri predmeta zabeleženi su pokušaji zastrašivanja i uticaja na žrtve, uključujući nuđenje novca i/ili pretnje. U jednom slučaju žrtva je nakon izlaska počinitelaca iz zatvora na njih naišla u javnom prevozu, bez

prethodnog obaveštenja da su pušteni, što predstavlja ozbiljan propust u sistemu zaštite.

Dodatni problem je kriminalizacija žrtava. U oko 60 odsto slučajeva žrtve su tokom eksploatacije bile prinuđene da čine prekršaje ili krivična dela, a u najmanje četiri slučaja vođeni su postupci protiv njih upravo za dela učinjena u periodu eksploatacije. U jednoj priči, zbog prekida društveno korisnog rada do kojeg je došlo zato što je osoba identifikovana kao žrtva i izmeštena na sigurno, preinačena je ranija obaveza u kaznu zatvora od 18 dana. Takvi ishodi su primer dvostruke viktimizacije.

Najzad, nijedna žrtva iz uzorka nije ostvarila odštetu. Bez reparacije i oduzimanja koristi koje su počinioci ostvarili, finansijska i socijalna šteta ostaje na žrtvama: krediti i ugovori otvoreni na njihova imena, dugovi i izvršenja, umanjene penzije i druga primanja – sve to ostavlja dugotrajne posledice i po završetku krivičnog postupka.

Šta smo naučili

U ovoj maloj grupi sabrane su drastične i reprezentativne činjenice: eksploatacija traje godinama, odvija se pretežno lokalno; žrtve su višestruko ranjive i često kriminalizovane; svedoče, ali retko dobiju zaštitu i nikada odštetu. Ljudska i socijalna šteta je nenadoknadiva. Zato odgovor sistema mora biti brži, zaštitnički i reparativan. Bez toga, žrtve i dalje same snose cenu zločina od kojeg su korist imali drugi.

Prva i najteža činjenica je trajanje eksploatacije, života bez slobode, obrazovanja, prihoda i bezbednosti. To su nenadoknadive godine života izgubljene u radnoj dobi, propuštene prilike za školovanjem, zaposlenjem, godine narušenog mentalnog i fizičkog zdravlja, prekinute i devastirane socijalne veze i odnosi. Godine koje nikada niko neće vratiti, a ni nadoknaditi.

Drugo, iako se često zamišlja kao međunarodni kriminal koji se dešava daleko od očiju javnosti, trgovina ljudima se u većini slučajeva odvija u lokalnim zajednicama u Srbiji.

Treće, žrtve su primoravane da čine krivična dela, a potom procesuirane zbog istih tih dela. To je suštinsko izneveravanje principa zaštite. Sistem je tu da prekine prisilu i pruži podršku, a ne da se nadoveže na nasilje kroz dodatne sankcije žrtvama.

Četvrto, izostanak kompenzacije znači da krivična presuda, čak i kada je osuđujuća, ne ispravlja društvenu i ekonomsku nepravdu. Žrtve ostaju sa dugovima, često bez mogućnosti da se zaposle zbog kaznene evidencije.

Bez odštete i oduzimanja imovinske koristi počiniocima pravda ne doseže do onih kojima je najpotrebnija.

Peto, nalazi dobijeni na ovom uzorku upućuju na nekoliko prioriternih prava delovanja. Potrebna je zaštita svedoka kao pravilo, a ne kao izuzetak: pravovremeno obaveštavanje o izlasku počinilaca iz pritvora ili zatvora, zabrane prilaska i sankcionisanje zastrašivanja. Neophodni su jasni protokoli koji sprečavaju krivično gonjenje žrtava za dela učinjena pod prinudom, kao i revizija postojećih predmeta i brisanje evidencija kada je osnovano. Sistem mora da obezbedi reparaciju: dosuđivanje odštete i oduzimanje imovinske koristi od počinilaca. Rano otkrivanje i hitna intervencija imaju dokazano pozitivan efekat, dok za dugotrajne slučajeve treba obezbediti višegodišnju psihosocijalnu i pravnu podršku. Konačno, navodi o učešću službenika moraju biti nezavisno i temeljno ispitani, jer neprocesuiranje urušava poverenje i obeshrabruje prijavljivanje.

Izveštaj o iskustvima žrtava trgovine ljudima u istražnim i sudskim postupcima

U cilju razumevanja stvarnih efekata istražnih i sudskih postupaka na žrtve trgovine ljudima sprovedeno je kvalitativno istraživanje zasnovano na intervjuima sa žrtvama koje su prošle kroz različite faze ovih procesa.

Izveštaj je zasnovan na polustrukturisanim¹² intervjuima sprovedenim tokom jula i avgusta 2025. godine sa osobama koje su identifikovane kao žrtve trgovine ljudima i koje su imale iskustvo učešća u istražnim i/ili sudskim postupcima. Zbog ograničenog uzorka rezultati se ne mogu generalizovati, već se odnose isključivo na iskustva ovih 15 osoba.

Intervjui su sprovedeni u mirnom i izdvojenom prostoru, bez prekidanja, prema unapred pripremljenom upitniku, uz informisani pristanak. Učesnice i učesnici su bili obavešteni da u svakom trenutku mogu da prekinu razgovor ili da odbiju da odgovore na pitanja ukoliko to ne žele ili nisu u mogućnosti. Prava imena žrtava i njihovih srodnika nisu pominjana, niti zabeležena tokom intervjuja. Uz saglasnost ispitanica i ispitanika razgovori su snimani,

¹² Polustrukturisani format podrazumeva kombinaciju unapred definisanih tema/pitanja i fleksibilnost da učesnice i učesnici prošire odgovore u skladu sa svojim iskustvom. Pre početka intervjuja obezbeđeno je razumevanje svrhe razgovora, načina korišćenja podataka i prava učesnica i učesnika (dobrovoljnost, mogućnost prekida, mogućnost odbijanja odgovora). Podaci su obrađeni i prikazani uz poštovanje principa privatnosti i zaštite ličnih podataka.

a na osnovu tih snimaka izrađeni su transkripti, koji čine sastavni deo ove analize. U izveštaju su uključeni citati ispitanika, ali bez navođenja njihovih identiteta i uz puno poštovanje privatnosti i zaštite ličnih podataka.

Cilj istraživanja je analiza iskustava žrtava trgovine ljudima tokom kontakta sa institucijama i tokom sudskog postupka, kao i iskustva koje su imale sa organizacijom Atina, sa posebnim naglaskom na pripremu, pruženu podršku i njihov emocionalni doživljaj. Analiza obuhvata 15 slučajeva žena i muškaraca koji su bili izloženi različitim oblicima eksploatacije.

Prvi kontakt sa institucijama

Sve žrtve trgovine ljudima sa kojima je u ovom istraživanju obavljen razgovor su tokom procesa razotkrivanja i izlaska iz eksploatacije prvi kontakt imale sa policijom. Taj kontakt je ostvarivan na tri načina – u jednakom broju (po pet ispitanica) ga je inicirala sama žrtva, neko drugi je prijavio ovo krivično delo i policija je ušla u prostor gde se eksploatacija odvijala.

Jedna trećina ispitanica je sama otišla u policiju i prijavila krivično delo. Dve ispitanice su za preduzimanje ovog koraka bile ohrabrene i podržane od strane bliskih osoba (partnera, dece, srodnika), a tri su se na ovaj korak odlučile iz razloga što više nisu mogle da podnesu nasilje („*prekipelo mi je*”).

U dva slučaja policiju su kontaktirali građani kojima se žrtva obratila za pomoć, dva puta je policija legitimisala i privela žrtvu koja se nalazila na ulici, a samo jednom je prijavu podnela institucija (Institut za majku i dete) kojoj se žrtva obratila za pomoć zbog zadobijenih povreda.

Trećina ispitanica je saopštila da je trgovinu ljudima otkrila sama policija, nakon što je dobila prijavu. U tri slučaja u pitanju je bila seksualna, a u dva radna eksploatacija, tj. prosjačenje. U slučajevima seksualne eksploatacije žrtve su intervenciju policije opisale kao invazivnu i zastrašujuću, naročito zbog naglašenih elemenata naglog ulaska („*sva vrata su porazbijali*”, „*bio je opšti kaos*”) koje su doživele kao dodatno uznemirujući i traumatičan ulaz u proces izbavljenja.

Utisak je da prvi kontakt sa policijom nakon razotkrivanja da su žrtve trgovine ljudima nije presudan za ukupnu percepciju ispitivanih žrtava prema policiji, niti prema drugim institucijama. Znatno veći uticaj imala su **prethodna iskustva sa policijom**, posebno u situacijama u kojima su ispitanice imale utisak da je njihova ugroženost bila vidljiva, ali da **nije usledila adekvatna zaštitna reakcija** (npr. neintervenisanje u slučaju maloletne osobe same na ulici ili ranije policijske kontrole u objektima u kojima se eksploatacija odvijala bez daljih koraka).

Prva služba (institucija) sa kojom žrtve trgovine ljudima imaju kontakt prilikom razotkrivanja i izlaska iz situacije nasilja je policija.

Iskustvo tokom istražnog postupka

Tokom istražnog postupka 7 od 15 ispitanih je imalo pozitivno iskustvo. Žrtve su izjavljivale da su policajci bili „korektni, pristojni“ i da su „imali razumevanje za njihovu situaciju“. Najviše im je značilo kada su policijski službenici vodili računa o tome kako su se fizički osećali, kada su pratili stanje žrtve i bili spremni da naprave pauze u uzimanju izjave.

Četiri ispitanice su imale negativno iskustvo. *„I onda, kao ja prvi put u životu idem u policiju, ne znam ni zašto idem u policiju, bila sam znam za ličnu kartu i to je sve i ne znam ni šta da kažem, niti sam za nešto kriva“.* Višesatna ispitivanja („do jutra“) tokom davanja izjava i insistiranje na detaljima događaja doživele su kao znak nepoverenja u njih. U svim slučajevima u pitanju su bile ženske osobe koje su doživele seksualnu eksploataciju. Njima je bilo neprijatno ukoliko se u prostoriji nalazilo više policijskih službenika *„uvode me u kancelariju gde je šest policijskih službenika, bez prethodnog objašnjenja“* – u to vreme žrtva je maloletna *prim. aut.*), bez obzira na njihov pol. Naročito negativno su konotirale insistiranje na intimnim detaljima za koje nisu videle svrhu razmene u okviru intervjua (npr. kakav su veš nosile). *„Ajde da me makar žensko ispitivalo, nego me muškarac ispituje, inspektor i to meni je bilo malo neprijatno. Da li sam nosila tange, il' sam nosila običan donji veš, mislim što je toliko bitno ako je mene neko maltretirao. Mogli su makar bez toga da me ispituju, ali ajde ja sam tada bila mlada, mislila sam da mora to tako, i onda sam razmišljala možda mi neće ni poverati, možda od ovoga neće biti ništa. Onda sam sebi rekla, što sam ja uopšte ovo davala izjavu, možda je to neko njegov“...*

Detaljna ispitivanja su ponekad doživljavale kao izraz nepoverenja službenika iz institucija u njihove iskaze *„Kao da mi ne veruju, kao da su bukvalno želeli svaki detalj...da bi me uhvatili u laži“*) i pokušaj da ih diskredituju. U tim situacijama su pokušavale da racionalizuju ovakav stav *„I jednostavno sam zaista želela svaki detalj njima da kažem, da zaista ne lažem...Onda sam shvatala... u stvari, oni kao da su želeli da se ja opustim, da im sve kažem. I onda sam krenula da im pričam.“*). U dva intervjua ispitanice su navele iskustva koja su doživljavala kao posebno uznemirujuća, uključujući i fizičko i seksualno neprimereno ponašanje tokom postupka. Ovi navodi ukazuju na situacije u kojima je izostala profesionalna distanca i zaštita dostojanstva žrtve, što je imalo snažan negativan efekat na njihov osećaj sigurnosti.

Četiri ispitanika su imala su ambivalentna osećanja. Načelno su bili zadovoljni odnosom policije prema njima, ali su se osetili dodatno traumatizovano zbog insistiranja na detaljima prilikom uzimanja izjava („*Pitanja kakav je osećaj prženja elektrošoka... to su ta neka nepotrebna pitanja na koja su se oni izvlačili, nisu imali šta da me više pitaju.*“)

Emocionalni aspekti

Petina ispitivanih žrtava je izjavila da je tokom istražnog postupka osećala zbunjenost koja je proizašla iz nedostatka informacija o daljem toku procesa i tome šta će se sa njima dešavati. „*Ona je meni rekla, ali ja u onom stresu, kada se spoji taj strah i stres, kada se sve to nakupi, vi onda u tom trenutku čujete, ali kao da niste čuli, ali kao da niste ništa razumeli.*“

Osim zbunjenosti žrtve su izveštavale da su se osećale uplašeno („*Nije mi bilo svejedno... taj strah imam u sebi*“). Posebnu vrstu psihološkog pritiska je predstavljao strah za sopstvenu bezbednost ili za bezbednost bliskih osoba („*mama i tata će da dožive stres, da l' će oni biti dobro, da se njima nešto ne desi kući...*“, „*za svoje sam se plašila...znam šta mi je pretio pre toga*“).

Petina ispitanih žrtava je imala osećaj krivice. Rečenice poput „*Bilo me sramota, mislila sam da sam sama kriva što sam tu. Niko mi nije rekao da to nije moja greška*“, „*Osećao sam se kao da sam ja nešto pogrešio, kao da sam ja izazvao sve ovo.*“, „*Oni su me samo gledali, kao da sam ja nešto pogrešila*“ ukazuju na to da su se stid i krivica pojavili kao sekundarna posledica institucionalnog postupanja, naročito u situacijama kada žrtva nije imala emocionalnu podršku.

Informisanost o procedurama

Nalazi istraživanja ukazuju na to da nedostatak pravovremenih i razumljivih informacija o toku postupka značajno povećava osećaj nesigurnosti i anksioznosti kod žrtava, što u pojedinim slučajevima dovodi u pitanje njihovu spremnost da nastave učešće u postupku.

Formalno informisanje žrtava od strane policije o procedurama i postupcima koji ih iščekuju je u najvećem broju slučajeva izostalo. Na pitanje da li su od institucija (policije, pravosudnih organa) dobile informacije o tome kako će izgledati sudski proces, 73% (11 od 15) ispitivanih žrtava trgovine ljudima se izjasilo da nije imalo dovoljno informacija. Nisu bile informisane da imaju pravo na period oporavka i razmišljanje, pa su bile pod pritiskom

da odmah daju što više podataka, smatrajući da je to za istragu neophodno. Jedna ispitanica je delimično dobila objašnjenja od Centra za zaštitu žrtava.

- Tokom istražnog postupka skoro polovina žrtava je imala pozitivno iskustvo sa policijom, četvrtina je imala negativno iskustvo, a četvrtina ambivalentna osećanja.
- Žrtve su se osećale zbunjeno i uplašeno, a neke od njih su imale osećanje krivice.
- Većina žrtava trgovine ljudima nije bila adekvatno informisana od strane institucija o procedurama i postupcima koji ih čekaju.

Iskustva tokom sudskog procesa

Dve trećine ispitanih žrtava sudske procese opisuje kao pretežno negativno iskustvo. Može se izdvojiti nekoliko glavnih razloga:

- Retraumatizacija zbog višestrukog ponavljanja iskaza ili neprimernih pitanja

Trinaest žrtava je tokom procesa više puta ponavljalo priču - bile su prinuđene da se iznova prisećaju svih detalja traumatskog iskustva, što je izazvalo retraumatizaciju. Ove procedure ukazuju na nedostatak senzibilisanosti institucija za rad sa posebno osetljivim svedocima.

Branioci i pojedini istražitelji koristili su provokativne komentare koji su dodatno urušavali dostojanstvo žrtava. Koristili su *strategije diskreditacije žrtava*, povezivali iskustva trgovine sa prošlim životom („...advokat me je pitao o tome što se meni dešavalo dok sam bila usvojena i o tome šta je bilo pre u mom životu”), aludirali na dobrovoljnost („pokušali su da povežu sadašnje iskustvo sa prošlim životom... sa idejom da kažu da si ti tu bila dobrovoljno”) i postavljali (iz ugla žrtve) ponižavajuća i besmislena pitanja, što su žrtve doživele kao znak nedostatka empatije.

- Imputiranje krivice

Dodatni psihološki pritisak na žrtve je bio osećaj da su ih sudija/advokati okrivljuju za situaciju u kojoj su se našle. Pojedine žrtve su pitanja advokata i/ili sudija doživljale kao neprijateljska („Imala sam utisak da je stalno i uvek kriva žrtva. Da je ona nešto izazvala.”, „...više sam se osećala kao da sam ja okrivljeni, a ne oni”).

- Strah i suočavanje sa počiniocima

Četiri osobe su izjavile da su u sudnici imale direktan kontakt sa počiniocem („Kad ga vidim, odmah mi se sve vrati, ne mogu da spavam“), čak i kada nisu imale fizički kontakt u sudnici nego su bile optuživane i ispitivane u prisustvu odbrane počinioca, što su doživele kao konfrontaciju i zbog čega su osećale strah („A jeste njihova advokatica mene krivila, jer je mislila da je od mene potekla prijava... osećao sam se kao da sam ja nešto pogrešio.“)

- Dugotrajni procesi i odlaganja

Spora pravda i dugotrajni procesi iscrpljuju žrtve i produžavaju njihovu travmu.

(„Suđenje je završeno, ali presuda se još čeka. To traje već godinama.“)

Žrtve gube poverenje u pravosuđe, jer su godine čekanja i ponovljeni pozivi za ročišta stvorili osećaj da njihov slučaj nema značaj. Nepoverenje stvara duboki osećaj nemoći i gubitak vere u pravdu. Žrtve često osećaju da su ponovo kažnjene od strane sistema umesto da budu zaštićene.

Svi ovi oblici negativnih iskustava pokazuju da su sudski procesi za većinu žrtava trgovine ljudima bili izvor sekundarne viktimizacije.

Emocionalni i psihološki aspekti

Tokom sudskog postupka većina žrtava je doživela snažne negativne emocije, najčešće strah (27%), nelagodnost (20%), zbunjenost i bes. Takođe, govore o trajnom nepoverenju koje imaju u sistem i o osećaju bespomoćnosti („Ta bespomoćnost, to je strašno. I taj osećaj nikad više čovek ne može da izbaciti iz sebe; na najmanju sitnicu to će ga trigerovati...“)

- Dve trećine ispitanih žrtava sudske procese opisuje kao pretežno negativno iskustvo.
- Najčešći razlozi zbog kojih su se žrtve osećale nelagodno su: ponovno prisećanje na traumatska iskustva (retraumatizacija), često provocirano neadekvatno postavljanjem pitanjima, imputiranje krivice od strane advokata ili sudija, strah od suočavanja sa počiniocima krivičnih dela i dužina procesa.
- Tokom trajanja sudskih procesa žrtve su bile uplašene, zbunjene i/ili ljute. Pojavljuje se i osećanje bespomoćnosti.

Ishodi sudskih procesa

Analiza intervjua pokazuje da se većina sudskih procesa nije završila pravosnažnim presudama. Procesi traju 5-7 godina, uz česta odlaganja, promene sudija i ponovna svedočenja. Kod 13 od 15 ispitanica postupci su i dalje u toku ili bez završne presude.

Ni u jednom od analiziranih slučajeva počinioци nisu pravosnažno osuđeni i ne izdržavaju kaznu. Pominje se da su osumnjičeni „osuđeni u odsustvu“, ali nisu u zatvoru.

Žrtvama najviše smeta što procesi traju dugo i što su više puta primorani da idu na saslušanja, što doživljavaju kao retraumatizaciju. Osećaju se iscrpljeno i umorno, a neke izražavaju ogorčenost zbog načina na koji rade institucije (*„Da je sudija koji je bio na mom slučaju bio edukovaniji o tome šta znači biti posebno osetljiv svedok... i da sam imala svu tu zaštitu koju posebno osetljiv svedok treba da ima...“*, *„Sudija je bila totalno nezainteresovana.“*). U nekim situacijama komentari tužioca su bili obeshrabrujući (*„...i svaki put bi tužilac rekao – ‘Pa nemamo opipljiv dokaz’... Na kraju sam više osećala takav bes što je džabe što ja to sve govorim i što se trudim, ništa ne vredi...“*) umesto da žrtvu ohrabri i zaštititi.

Iako su neke žrtve uspele da povrate samopouzdanje i samopoštovanje, imaju doživljaj da je traumatsko iskustvo trajno promenilo način na koji posmatraju svet. (*„Ja se sve ovo vreme osećam kao heroj što sam sve ovo ovako uspela da izguram i nastavila nekako normalan život... Ipak, dan-danas imam ponekad taj osećaj straha, dan-danas dođu negde da me zaplaše, to mi je strašno. Policiju kad vidim dan-danas imam traumu koju ne mogu nikada da zalečim. Ne verujem više ni u šta.“*)

Kontakti sa organizacijom Atina

Prvi kontakt sa organizacijom Atina najveći broj žrtava je imao neposredno po razotkrivanju trgovine ljudima i izlasku iz eksploatacije.

Trećina žrtava je izjavila da je taj kontakt inicirala policija, koja je pozvala nekog iz organizacije Atina ili ih je odvela direktno u sigurnu kuću. U šest slučajeva pominju da su najpre imali kontakt sa Centrom za zaštitu žrtava trgovine ljudima, koji ih je spojio sa Atinom. Dve ispitanice kažu da ju je osoba kojoj su se poverile (srodnik-brat, a u drugom slučaju novinarka) i koja je prepoznala da je u pitanju trgovina ljudima, sama povezala sa organizacijom, ali nije eksplicitno objasnila na koji način.

Za 13 od 15 žrtava podrška organizacije Atina bila je presudna za osećaj sigurnosti (*„Pa imala sam onako neku podršku, osećala sam se sigurno, bezbedno, bilo je skroz drugačije. To je bilo jedino mesto na koje mogu da odem, a da se osećam sigurno.“* „Sve te žene su mi davale neki osećaj sigurnosti. I skroz drugačiji pristup nekako sam osetila da me jedino one razumeju i da su na pravoj strani.“). I tokom samih intervjua žrtve su govorile da i danas vole da dođu u ovaj prostor, da se tu osećaju prijatno i dobrodošlo.

Ipak, jedna od žrtava je navela da joj je, u vreme kada je tek izašla iz situacije eksploatacije, bila potrebna veća privatnost (*„Meni su trebali mir i tišina. Meni je u Atini jako smetalo što je kancelarija uvek puna. Meni je tada trebalo, ono, da sam sama sa sobom, da sve to procesuiram“*). Isti komentar su imale i na atmosferu koja je vladala u sigurnoj kući.

Kao najznačajniji aspekt iskustva sa organizacijom Atina žrtve su navodile odnos koji su imale sa saradnicama – sve ispitivane osobe su ih doživele kao podržavajuće. Nekada su navodile konkretna imena osoba sa kojima su najviše bile u kontaktu, a iz analize intervjua se vidi da su najfrekventniji i emocionalno najintenzivniji odnos imali sa socijalnim radnicama i psihološkinjama. Imale su osećaj da su prihvaćene (*„Ja nisam imala nikad podršku ni od roditelja, ni od braće, ni od sestre, ali ja sam u njima našla sve i porodicu i sve.“*), da su njihovo iskustvo i osećanja validirani (*„jedno poštovanje, ja znam kako sam živela“*). U većini slučajeva žrtve su opisivale podršku 'tima Atine' (socijalne radnice, psihološkinje i advokate, bez navođenja pojedinačnih imena), što ukazuje na to da je podrška bila strukturisana kroz timski rad.

Skoro dve trećine je navelo da im je bilo važno što su saradnice dostupne, 60% ispitivanih žrtava je to i eksplicitno reklo (*„bili su uvek na usluzi, uvek sam mogla da ih pitam“*); *„imala sam grupu ljudi koji su svoju ulogu shvatali ozbiljno i koji su u svakom trenutku bili tu za mene, kad god mi je bilo teško, kad god mi je trebao razgovor. Kad god bih pozvala, oni bi se odazvali, bili su tu, i kad je bilo dobro, i kad je bilo loše, i kad je bilo još gore, neko je bio tu“*).

Najintenzivniju saradnju žrtve su imale sa socijalnim radnicama. Sa njima su rešavale svakodnevne životne probleme, pravile kratkoročne i dugoročne planove, pripremale se za suđenja, dok su one često bile prisutne i na samim suđenjima.

Za žrtve trgovine ljudima posebno je bila značajna psihološka pomoć. Žrtve su na različite načine prorađivale svoja traumatska iskustva – neke su imale potrebu da o njima pričaju, nekima je bilo potrebno vreme da se osećaju sigurno da iznesu svoje priče i emocije. Značilo im je što su psihološkinje imale strpljenja i razumevanja za taj proces (*„...što je jako strpljiva, što ima razumevanje, što me ne osuđuje“, „I mnogo mi je značilo što su me one pod-*

sticale da se izvučem iz kuće... Davale su mi predloge, šta bih mogla da pokrenem, prvo da uradim, da od malog nekog koraka krenem...."). Ovaj odnos je podrazumevao prihvatanje i razumevanje pozicije prisile u kojoj je žrtva bila („Moja psihološkinja je najbolja na svetu, koja mi kaže da ja ni za šta nisam kriva. Ja sam bukvalno njenu rečenicu sanjala, pisala sam njenu rečenicu"). Za neke žrtve najznačajnije je bilo što su psihološkinje prepoznale njihovu snagu („Rečenica koja mi je mnogo značila kad je rekla „Ti - da te bace u šumu, ti bi mogla da se izvučeš odatle". E to, ta rečenica, mislim da je nikad neću zaboraviti u životu.").

Osim socijalnih radnica i psihološkinja, organizacija Atina žrtvama nudi i pravnu pomoć. Dve trećine ispitivanih je reklo da su po prvi put informacije o tome kako će izgledati ceo pravni proces kroz koji treba da prođu dobile upravo tu, a još dve osobe da su te informacije dobile tek tokom sudskog postupka. Od pravnica iz organizacije Atine su dobile informacije o procedurama, o tome da imaju prava da na sudu sa njima budu osobe od poverenja, kao i da dobiju svojstvo zaštićenog svedoka.

Prisutnost saradnica organizacije Atina ulivao im je osećanje sigurnosti („sama činjenica da je neko fizički pored tebe, da kada su one tu, ovi drugi ne mogu da ti se obraćaju jer će žene iz Atine sprečiti... to mi je davalo psihološku sigurnost"; „Pa rekli su mi da ću da imam zaštitu... šta god da mi je trebalo, bili su tu... Psihički, dobio sam mir. Slobodu... zato što su bili tu, uz mene."). U većini slučajeva sa žrtvom je na suđenje išla socijalna radnica, a ukoliko je ona bila odsutna išla je neka druga saradnica organizacije Atina. Utisak je da je važnije bilo da bude prisutan neko u koga imaju poverenja nego da to bude uvek ista osoba.

Informisanje o onome što ih očekuje je bar delimično smanjilo osećanje neizvesnosti i nepredvidljivosti, a samim tim i anksioznost.

Od ostalih usluga koje su dobile u organizaciji Atina, 13 od 15 osoba je navelo da je u nekom trenutku procesa oporavka koristilo uslugu stanovanja uz podršku. Većina ima pozitivna iskustva, jer su imale doživljaj da su tamo bezbedne i da se neko u kontinuitetu brine o njima, kao i da im je to bilo bezbedno mesto odakle su mogle da prave planove za dalji život. Ipak, postoje i negativna iskustva. Ona se pre svega odnose na nedostatak intimnosti s obzirom na to da prostor dele sa drugim ženama. Tokom prikupljanja podataka intervjuisana su i dva muškarca koji su bili žrtve eksploatacije. Oni su govorili o potrebi da se uspostavi siguran smeštaj (prihvatilište ili druga vrsta aleternativnog smešaja) za muškarce žrtve trgovine ljudima.

Nekoliko žrtava je navodilo da im organizacija Atina pruža kontinuiranu podršku u obrazovanju (pomoć da završe školovanje), u pronalaženju posla,

u uključivanju u različite aktivnosti (jedna osoba je nastavila da sarađuje sa organizacijom Atina kao pomagačica).

- Prvi kontakt sa organizacijom Atina desio se neposredno po razotkrivanju trgovine ljudima i izlasku iz eksploatacije.
- Žrtve trgovine ljudima organizaciju Atina doživljavaju kao mesto gde se osećanju sigurno i bezbedno, a 60% njih kao najznačajnije navodi stalnu dostupnost pomoći.
- Podršku su opisivale kao timsku (socijalne radnice, psihološkinje, advokaticke).
- Najintezivniju saradnju su imale sa socijalnim radnicama.
- Psihološka pomoć je najviše doprinela da žrtve razumeju procese kroz koje prolaze, da sebi daju prostora i vremena, shvate da nisu krive za iskustva koja su imale i da zadobiju poverenje u svoje snage za oporavak.
- Većina ispitivanih žrtava je prvi put od pravnog tima organizacije Atina dobila informacije o pravnim aspektim procesa i procedurama. Od njih su saznale da imaju pravo na pratnju osoba od poverenja, na status posebno osetljivog svedoka, pravo da postave pitanje.
- 86% žrtava je posredstvom organizacije Atina imalo obezbeđen smeštaj u sigurnu kuću ili imalo pristup usluzi stanovanje uz podršku.

Povratne informacije i sugestije žrtava u vezi sa radom institucija

Na osnovu svog iskustva sa institucijama intervjuisane žrtve trgovine ljudima dale su preporuke i savete vezane za to kako bi profesionalci koji rade sa ovom vrstom trauma trebalo da postupaju. Njihove ključne preporuke vezane su za odnos prema žrtvi, koji bi

trebalo da uključi strpljenje, poštovanje, nediskriminatorni stav i empatičnost za iskustva kroz koja su prošle. „Pa, da ih ne pritiskaju... Mislím da kad pritiskaš žrtvu, pogotovo što je jako osetljiva, neće ti mnogo dati. Neće se mnogo ni opustiti, jer treba vremena za to. Mislím, treba da se saosećaš sa tom osobom...” Žrtve govore da su im nedostajale jasne informacije o procedurama koje su očekivale da dobiju od institucija. Kao posebno osetljiv momenat

navode uzimanje izjava od strane policije, ali i kasnije tokom istražnog i sudskog postupka, kada se insistira na detaljima koji su veoma intimni ili bolni po žrtvu. Njihova preporuka je da bi bilo dobro takva pitanja najaviti žrtvi, iz obrazloženje zašto su ona neophodna. „Verujem da vam je teško da o tome pričate. Da bih što bolje razumela šta se dogodilo, bilo bi mi važno da mi kažete...”. Tokom davanja izjava bilo bi poželjno da u prostoriji bude prisutno manje ljudi, kao i da sama procedura traje kraće ili sa pauzama.

Najviše preporuka se odnosi na unapređenje međusektorske saradnje - kako bi se sprečila retraumatizacija žrtve kroz višestruko ponavljanje pitanja vezanih za iskustvo trgovine i eksploatacije. To pre svega podrazumeva ranije uključivanje organizacija poput Atine od istražnog postupka, davanje izjava u prisustvu osoba sa kojima se žrtva oseća sigurno, na bezbednom mestu, uz više privatnosti („*da, na primer, žene iz Centra za zaštitu žrtava trgovine ljudima, taj prvi intervju obave negde kao što je Atina... To bi moglo da se prosledi kasnije policiji, može da se snimi i ovako razgovor, jer je to toliko frustrirajuće, da je to strašno.*”).

Tokom sudskog procesa najviši preporuka se odnosilo na potrebu dodatnog edukovanja zaposlenih o samoj trgovini ljudima i načinu na koji je poželjno pristupati žrtvama trgovine ljudima („*da je sudija bio edukovaniji o tome šta znači biti posebno osetljiv svedok. i da sam imala svu tu zaštitu koju posebno osetljiv svedok treba da ima*”). Smatraju da postupci traju predugo (često 5-7 godina), a česta su odlaganja i ponovna ročišta, zbog čega se žrtve osećaju iznevereno, gube poverenje u institucije, a neretko osećaju i strah da bi počinio i/ili njihovi saradnici opet mogli da naude žrtvi ili njevoj porodici.

Uprkos neprijatnim iskustvima, poruka za potencijalne žrtve je da ne ćute, da potraže pomoć i da se oslone na organizacije koje imaju iskustva u podršci.

Povratne informacije i preporuke žrtava vezano za Atinu

Ispitivane osobe su kao najznačajnije pozitivno iskustvo ocenile prisustvo i kontinuiranu podršku organizacije Atina tokom celokupnog procesa izlaska iz trgovine ljudima i eksploatacije. Za 60% ispitanih osoba stalna prisutnost i osećaj da „uvek neko postoji ko će odgovoriti” predstavljala je ključni faktor sigurnosti.

Iz intervju a se mogu analizirati specifičnosti organizacije Atina kao organizacije koja pruža pomoć žrtvama trgovine ljudima.

- Stalna dostupnost i raspoloživost saradnica organizacije Atina

Žrtve su navodile njihovo prisutvo kao značajno u svim fazama procesa. Organizacija Atina je bila među prvima sa kojima su, nakon kontakta sa policijom, stupile u kontakt. Socijalne radnice su bile prisutne tokom celokupnog procesa, nekada već u istražnom postupku, zatim tokom predistražne faze i na suđenju. Dakle, prilikom svih kontakata sa drugim institucijama saradnice organizacije Atina su bile uz žrtve.

- Podrška na dnevnom nivou

Žrtve su posebno naglasile podršku koja je postojala na dnevnom nivou, u bodrenju žrtve da se pokrene, da organizuje svakodnevni život, nastavi školovanje, pronađe zaposlenje. Zbog tog doživljaja da su nekome važne i da negde pripadaju („u Atini sam našla porodicu“) žrtve trgovine ljudima su i godinama nakon izlaženja iz situacije trgovine ljudima u kontaktu sa saradnicama organizacije Atina.

- Informativna uloga

Većina žrtava je prvi put u okviru organizacije Atina dobila informacije o tome kako će izgledati sudski postupak i koja su njihova prava.

- Holistički pristup

Na osnovu posredne analize intervjua uočava se da je žrtvama bilo značajno što u organizaciji Atina postoji sveobuhvatni pristup, koji uključuje svakodnevnu podršku oko praktičnih stvari i koji je kombinacija psihološke i pravne pomoći. Ovakav pristup ne postoji u okviru institucionalne podrške.

Sažetak

Izveštaj sumira iskustva 15 žrtava trgovine ljudima tokom sudskih procesa i interakcije sa institucijama. Analiza se odnosi na pripremu, podršku i emocionalne reakcije žrtava, sa fokusom na ulogu organizacije Atina.

Ključni nalazi

- Prva institucija sa kojom žrtve imaju kontakt prilikom razotkrivanja trgovine ljudima i eksploatacije je policija. Iskustva su različita - od pozitivnih (adekvatno ih saslušali, bili strpljivi i obazrivi) do postupanja koja su žrtve doživele kao **neprimerena, uznemirujuća ili dodatno viktimizujuća**.
- Sledeća institucija sa kojom su ostvarivale kontakt je Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima i/ili Atina.
- Oko polovine ispitivanih žrtvi ima pozitivno iskustvo sa predstavnicima institucija tokom istražnog postupka; nešto manje od trećine izjavljuje da je to iskustvo bilo neprimereno, pre svega zbog načina na koji su ispitivane (prema procenama žrtve insistiranje na detaljima ili intimnim pitanjima koja su doživljale kao irelevantna, kao i osuđujući ton).
- Žrtve trgovine ljudima nisu od predstavnika institucija dobijale informacije o koracima i procedurama koje ih očekuju tokom procesa. Dve trećine njih je prvi put te informacije dobilo od socijalnih radnica iz organizacije Atina.
- Sudske procese doživljavaju kao neprijatno i retraumatizujuće iskustvo. Tokom postupka su osećale strah za svoju ili bezbednost svoje porodice, bespomoćnost, nelagodnost i zbunjenost. Osećale su pritisak da tok procesa zavisi od njihovog svedočenja, zbog čega su se trudile da odgovore na sva pitanja, čak i kada su ih doživljavale kao ponižavajuća, osuđujuća i kada su se osećale iscrpljeno. Pozitivne emocije (poput poverenja, osećanja zahvalnosti i ponosa) su bile vezane isključivo za kontakt koji su tokom ovih procesa imale sa saradnicama organizacije Atina.
- Sudski procesi traju dugo, počinioci nisu uvek lišeni slobode, što kod žrtava dovodi do straha za bezbednost, ogorčenost, ljutnju i nepoverenje u institucije sistema i državu.
- Saradnju sa organizacijom Atina žrtve trgovine ljudima vide kao ključnu tačku podrške i oporavka. Najznačajnijom procenjuju dostupnost, odnos poštovanja za pretrpljeno iskustvo, strpljenje i neokrivljivanje. Naglašavaju da je Atina jedino mesto gde su dobile sveobuhvatan pristup na svakodnevnom, praktičnom, psihološkom i pravnom nivou.

- Osećanje da ih neko razume i prihvata rezultuje time da su i danas, kada su izašle iz situacije eksploatacije, ostale u kontaktu sa saradnicima organizacije Atina.

Preporuke

1. Rano i obavezno uključivanje specijalizovane organizacije civilnog društva.

Specijalizovane organizacije za podršku žrtvama trgovine ljudima (poput Atine) treba uključiti već pri prvom kontaktu žrtve sa policijom, pre ili tokom davanja prve izjave, kako bi se sprečila dezorijentacija, sekundarna viktimizacija i neadekvatno postupanje.

2. Pravo na informisanost kao kontinuiran proces, a ne jednokratnu radnju.

Žrtve moraju biti jasno, razumljivo i fazno informisane o svom statusu, pravima, toku postupka i mogućim ishodima, uz ponavljanje informacija u različitim fazama postupka, imajući u vidu ograničene kapacitete u stanju akutne traume.

3. Garantovati prisustvo osobe od poverenja tokom svih procesnih radnji.

Zakonom i praksom treba osigurati da žrtva ima pravo da tokom davanja izjave, ispitivanja i suđenja bude u pratnji osobe od poverenja, posebno obučene za rad sa traumom, čije prisustvo ima realnu zaštitnu funkciju.

4. Ograničiti broj ispitivanja i sprečiti višestruko ponavljanje iskaza.

Neophodno je unaprediti međusektorsku saradnju i razmenu informacija kako bi se minimizovalo višestruko ponavljanje iskaza koje žrtve doživljavaju kao izraz nepoverenja i snažan izvor retraumatizacije.

5. Zabraniti neprimerena, ponižavajuća i irelevantna pitanja.

Tokom istražnog i sudskog postupka moraju biti zabranjena pitanja koja zadiru u intimu žrtve bez jasne procesne svrhe, kao i pitanja koja implicitno imputiraju krivicu ili dovode u pitanje kredibilitet žrtve na osnovu njenog ponašanja, prošlosti ili socijalnog statusa.

- 6. Status posebno osetljivog svedoka mora imati obavezujuće posledice.**
Dodela statusa posebno osetljivog svedoka mora podrazumevati konkretne proceduralne mere zaštite (posebne prostorije, odvojeni ulazi, ograničenje suočavanja, kontrolu pitanja), a ne ostati na nivou formalne oznake.
- 7. Osigurati fizičku i prostornu zaštitu žrtava u sudu.**
Sudovi moraju obezbediti da žrtve ne budu izložene direktnom ili indirektnom kontaktu sa počiniocima, uključujući boravak u hodnicima, čekaonicama i zajedničkim prostorima, jer i takvi kontakti predstavljaju snažne retraumatizujuće okidače.
- 8. Prepoznati gubitke pamćenja i fragmentisan iskaz kao posledicu traume.**
Institucije moraju biti dodatno edukovane da ne koriste nedoslednosti u iskazu, rupe u sećanju ili emotivne reakcije kao argument protiv kredibiliteta žrtve, već kao očekivane posledice traume i prinude.
- 9. Uvesti procenu rizika koja uključuje i bezbednost porodice.**
Procena rizika ne sme se odnositi isključivo na žrtvu, već mora obuhvatiti i pretnje porodici i bliskim osobama - strah za druge čest je razlog ćutanja, povlačenja ili odustajanja od saradnje sa institucijama.
- 10. Obezbediti psihološku podršku tokom celog trajanja postupka.**
Psihološka podrška mora biti kontinuirana i dostupna tokom celog istražnog i sudskog postupka, uključujući period odlaganja, čekanja presude i ponovljenih ročišta, jer trauma ne prestaje završetkom procesnih radnji.
- 11. Prepoznati dugotrajnost postupka kao oblik sekundarne viktimizacije.**
Dugotrajni sudski postupci (5–7 godina) moraju biti prepoznati kao dodatni izvor psihološkog opterećenja, te je potrebno uvesti mehanizme praćenja, podrške i prilagođavanja tempa postupka potrebama žrtvi.
- 12. Razviti rodno i kontekstualno senzitivne modele zaštite.**
Sistem zaštite mora prepoznati različite potrebe žena, muškaraca, dece, osoba sa invaliditetom i starijih žrtava (uključujući obezbeđivanje smeštaja i podrške za muškarce), koje su trenutno strukturno isključene iz postojećih kapaciteta.

13. Sprečiti profesionalnu i institucionalnu viktimizaciju.

Potrebno je uspostaviti jasne standarde ponašanja za policiju, tužioce, sudije i advokate kako bi se sprečilo ismejavanje, omalovažavanje, sumnjičenje i neempatična komunikacija, koje žrtve doživljavaju kao duboko povređujuće.

14. Obezbediti kontinuitet podrške i nakon završetka sudskog postupka.

Podrška žrtvama ne sme prestati okončanjem postupka ili gubitkom formalnog statusa žrtve; neophodni su fleksibilni modeli dugoročne podrške, jer se posledice sudskih procesa često javljaju ili intenziviraju tek nakon njihovog završetka.

15. Sistematski priznati ulogu specijalizovanih organizacija kao dela sistema zaštite.

Iskustva iz transkripata jasno pokazuju da specijalizovane organizacije ne predstavljaju dodatak, već ključni stub zaštite žrtava; njihova uloga mora biti formalno priznata, institucionalno uključena i održivo finansirana.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

364.62:343.431-058.64

343.143

343.988:061.2

OD traume do svedočenja : smernice za psi-hološku podršku žrtvama trgovine ljudima u istražnim i sudskim procesima / [Dragana Ćuk Milankov ... [et al.]]. - Beograd : Udruženje građana za borbu protiv trgovine ljudima i svih oblika nasilja nad ženama – ATINA, 2026 (Beograd : Skripta international). - 45 str. ; 24 cm

Tiraž 100. - Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 978-86-82960-04-1

1. Ћук Миланков, Драгана, 1968- [autor]

а) Удружење грађана за борбу против трговине људима и свих облика насиља над женама – Атина (Београд) -- Пракса б) Жртве трговине људима -- Психолошка помоћ в) Сведоци -- Процесни положај

COBISS.SR-ID 185304329

